

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE’DE ERKEKLİĞİN KURGULANIŞINDA
ASKERLİĞİN YERİ

FATMA OYA AKTAŞ
2501060217

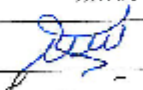
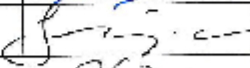
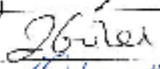

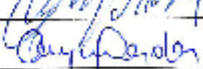
TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. İNCİ KERESTECİOĞLU

İSTANBUL - 2010

Y.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

KADIN ÇALIŞMALARI Bilim Dalında 2501060217 numaralı FATMA OYA AKTAS'IN hazırladığı "TÜRKİYE'DE ERKEKLİĞİN KURGULANISINDA ZORUNLU ASKERLİĞİN YERİ" konulu YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI Lisansüstü Öğretim Yürütme Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca 02/04/2010 CUMA günü saat.13.00'da yapılmış, sorular sorulara alınan cevaplar sorulara adayın tezini KABUL.....ne* ÖYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
DOÇ.DR.İNÇİ KERESTECİOĞLU	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.SEVGİ UÇAN ÇUBUKÇU	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.ZEYNEP GÜLER	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.AYTEN ALKAN	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.AYNUR SOYDAN ERDEMİR	Kabul	

ÖZ

Bir askere alma biçimi olan zorunlu askerlik modeli özellikle ulus-devletlerin siyasi arenaya çıkmakta olduğu dönemlerde yaygın bir model olarak kullanılmıştır. Çoğu ülke sonradan farklı askere alma modellerine geçmiş olsa da Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden bu yana askere alma modeli olarak zorunlu askerliği kullanmaktadır. Zorunlu askerlik hizmeti Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan her erkek için bir yükümlülüktür ve yasalarla düzenlenmiştir. Özellikle ülkenin kurulduğu ilk yıllar düşünüldüğünde bu modelin farklı amaçlar doğrultusunda kullanıldığı aşikardır.

‘Makbul vatandaşı’ belirlemede kışlaya alınan ve çoğunluğunu köylü erkeklerin oluşturduğu kışlalar bir eğitim yuvası olmuştur. Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet döneminde toplumsal cinsiyet rolleri bu yeni vatandaşlık modelinin en önemli parçalarından biridir. Devletin kadın ve erkek vatandaşla ilişkisini farklı kurduğunu ve yeni erkek modelini zorunlu askerlik kavramıyla net bir şekilde görebilmekteyiz. Bu nedenle dönemin Türkiye’inde hegemonik erkeklik rollerinin araştırılmasında devletin zorunlu askerlik uygulaması büyük önem taşımaktadır. Bu tezde de bu askere alma modelinin hegemonik erkeklikle ilişkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: zorunlu askerlik, Türkiye Cumhuriyeti, milliyetçilik, militarizm, toplumsal cinsiyet, hegemonik erkeklik.

ABSTRACT

Male-only conscription has been used as the primary military labor source by many nation states for the last three centuries. Although many nation states have changed their military labor source model, Turkey has been using it since its founding day. Military service is obligatory for male-citizens and regulated by laws. It is obvious that conscription was used not only as a military labor source but also with different aims of the state.

Militaries had turned into schools for male citizens, mostly from the rural areas, to construct 'ideal citizens'. Gender was one of the most important components of this ideal citizen in Late Ottoman and Early Republican era. Military service makes the gendered relationship between the state and its citizens obvious. Therefore, since it is crucial to study the connection between hegemonic masculinity and conscription in this era, I will try to explore this relationship.

Keywords: conscription, Turkish Republic, nationalism, militarism, gender, hegemonic masculinity.

ÖNSÖZ

Askerlik ve militarizm üzerine ulusal ve uluslararası arenada pek çok çalışma mevcut. Bu çalışmalarda zorunlu askerliğin politik, ekonomik ve psikolojik boyutlarına değinilmiştir. Ancak özellikle feminist araştırmacıların zorunlu askerlik uygulamalarının toplumsal cinsiyet boyutuyla ilgili yaptığı çalışmalar milliyetçilik çalışmalarındaki bir boşluğu doldurmuş ve hatta cinsiyet boyutunun önemini ortaya çıkarmıştır. Yine de, zorunlu askerliğu odağa alacak daha derin toplumsal cinsiyet çalışmaları gereklidir.

Yaklaşık yüz yıllık bir ulus-devlet olan Türkiye’de askere alma biçimi olarak hala zorunlu askerlik kullanılmaktadır. 2.Dünya Savaşı sonrası girilen soğuk savaş döneminde de, NATO’nun kuruluşundan ve SSCB’nin yıkılışından sonra da, güçlü bir ordu ihtiyacı söylemi, milli savunmanın öncelikliliğu gerçeği, “her Türk asker doğar” şiarı ve zorunlu askerliğin erkek vatandaşlar tarafından yerine getirilmesi gerekliliğu, hem toplumsal olarak hem de devlet katında üzerinde düşünülmesi gerekmeyen konular arasında yer almıştır. Son yıllarda bazı farklı uygulamalar ve düzenlemeler yapılmış olsa da bunların hiç biri zorunlu askerliğin kısmen de olsa kaldırılmasıyla ilgili bir düzenleme getirmemektedir. Bu, araştırılması ve üzerine eğilinmesi gereken bir konudur.

Bu çalışmada hegemonik erkeklik ve zorunlu askerlik ilişkisi, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemi baz alınarak, yani ulus-devletin inşa sürecindeki yeni vatandaşın yaratım sürecine odaklanılarak araştırılmaya çalışılacaktır. Tezin amacı zorunlu askerliğin ulus-devlet oluşum sürecinde oynadığı araçsal rolün yapısını incelemektir.

İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Bölümü, hocaları, öğrencileri ve çalışanlarıyla, düşünmek ve öğrenmek adına hayatımın dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Bölümdeki eğitimim sırasında hocam olan ve sonradan tez danışmanım olmayı kabul etmiş, bu tezin her aşamasında emeği geçen ve her zaman bana destek olan hocam Doç.Dr.İnci Kerestecioğlu’na en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca her koşulda beni destekleyen annem Raziye ve babam Coşkun Aktaş’a şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1
1. ULUSU İNŞA ETMEK: TEMEL KAVRAMLAR	8
1.1. GÜÇLÜ ORDU, GÜÇLÜ MİLLET: MİLLİYETÇİLİK EKSENİNDE ULUS-DEVLET VE ORDU.....	8
1.2. ULUS İNŞASI: YENİ VATANDAŞ.....	12
1.3. YENİ VATANDAŞ FABRİKASI OLARAK KIŞLALAR: ZORUNLU ASKERLİK, OSMANLI'DA VE TÜRKİYE'DE UYGULANIŞI	18
2. ULUS-DEVLETİN ASKERİ YOLLARLA HEGEMONİK ERKEKLİK İNŞASI.....	26
2.1. ERKEKLİK ÇALIŞMALARI: ASKER ERKEK.....	26
2.1.1 ERKEKLİK.....	28
2.1.2. HEGEMONİK ERKEKLİK	31
2.2. TÜRKİYE'DE ULUS DEVLET-ZORUNLU ASKERLİK İLİŞKİSİ	35
3. TOPLUMSAL CİNSİYET VE ZORUNLU ASKERLİK	41
3.1. ASKER ERKEK BEDENİ: ASKERİ DİSİPLİN VE POLİTİKA.....	41
3.2. YENİ AİLE VE YENİ YURTTAŞIN CİNSİYETLENDİRİLMESİ	46
3.2.1. GEÇ OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADIN	48
3.2.2. GEÇ OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE ERKEK.....	52
SONUÇ	555
KAYNAKÇA.....	58

GİRİŞ

Son zamanlarda bazı politik forumlarda veya konuşmalarda çok sık rastlar olduğum bir tabir var: “her Türk bebek doğar”. Bu önerme “her Türk asker doğar” önermesine ve söylemine karşı geliştirilmiş bir tepkinin ürünü. İşte içerisinde “Türk”, “asker” ve “doğmak” gibi kelimelerin geçtiği bu önermeler tezin kilit noktasını oluşturuyor. Bu üç kelimeye yakından bakmak ve bu üç kelimenin arasındaki ilişkiyi irdelemek ise ilk defa bu tezde yapılmış bir şey değil. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, erkek vatandaşlarına askerlik yapma yükümlülüğü getirmiş bir ülkedir. Bu gerçekten yola çıkarak özellikle son yıllarda vatandaşlık kavramı, toplumsal cinsiyet ve militarizm kavramları tartışılırken erkek vatandaşların askerlik yükümlülüğü konu edilmektedir. Bir yandan Türkiye’de vatandaşlık kavramının haklar değil yükümlülükler üzerinden kurulduğu belirtilirken¹ diğer yandan ordu-millet kavramına gönderme yapılarak milliyetçilik ve militarizmin iç içe geçtiğini, zorunlu askerliğin ise militarizmin ayaklarından biri olduğunu iddia eden çalışmalar yapılmıştır². Toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları ise özellikle militarizmin konumlandığı kadın ve erkeği ele alıp toplumdaki cinsiyet rollerinin nasıl şekillendirildiğine odaklanmıştır.

Bir ülkenin tarihi boyunca var olagelen militarizm kültürünü daha iyi anlayabilmek için zorunlu askerliğin toplumsal cinsiyet boyutunu anlamak önemlidir. Bu nedenle sadece erkekler için zorunlu hale getirilmiş askerlik hizmetiyle, Türk kültürünün özünü oluşturduğu söylenen askerlik kavramı arasındaki ilişki ortaya çıkarılmalıdır. Bu ilişki, var olan ve söyleme yansıyan erkeklik kurgusunun ortaya çıkarılması için de büyük önem taşımaktadır. Ben bu tezde *erkekliğin*, bir militarizasyon aygıtı olan *zorunlu askerlik* kavramıyla ilişkisini incelemeye çalışacağım ve bunu yaparken de özcü değil yapısalcı bir yaklaşımla toplumda var olan kavramların “doğal” değil “insan ürünü” olduğu noktasından hareket edeceğim.

Askerlik ve militarizm üzerine ulusal ve uluslararası arenada pek çok çalışma mevcut. Bu çalışmalarda zorunlu askerliğin politik, ekonomik ve psikolojik

¹ E. Fuat Keyman ve Ahmet İçduygu. Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı. **75. Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Dogru**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998. s. 169-178.

² Ayşe Gül Altınay ve Tanıl Bora. Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**. İstanbul: İletişim Yayınları. 2001. s. 140-154.

boyutlarına değinilmiştir. Ancak özellikle feminist araştırmacıların zorunlu askerlik uygulamalarının toplumsal cinsiyet boyutuyla ilgili yaptığı çalışmalar milliyetçilik çalışmalarındaki bir boşluğu doldurmuş ve hatta cinsiyet boyutunun önemini ortaya çıkarmıştır³. Yine de, zorunlu askerliği odağa alacak daha derin toplumsal cinsiyet çalışmaları gereklidir.

Yaklaşık yüz yıllık bir ulus-devlet olan Türkiye’de, değişen içyapıya ve uluslararası konjonktüre, toplumsal ve siyasal hareketlerin varlığına rağmen zorunlu askerliğe karşı toplumsal bir karşı çıkış gerçekteşmemiştir. 2.Dünya Savaşı sonrası girilen soğuk savaş döneminde de, NATO’nun kuruluşundan ve SSCB’nin yıkılışından sonra da, güçlü bir ordu ihtiyacı söylemi, milli savunmanın öncelikliliği gerçeği, “her Türk asker doğar” şiarı ve zorunlu askerliğin erkek vatandaşlar tarafından yerine getirilmesi gerekliliği, hem toplumsal olarak hem de devlet katında üzerinde düşünülmesi gerekmeyen konular arasında yer almıştır. Son yıllarda ordu içerisinde, bedelli askerlikle veya riskli bölgelere sadece profesyonel askerlerin gönderilmesiyle ilgili düzenlemeler yapılmıştır ancak bunların hiç biri zorunlu askerliğin kısmen de olsa kaldırılmasıyla ilgili bir düzenleme getirmemektedir. Bu, araştırılması ve üzerine eğilinmesi gereken bir konudur.

Kolluk kuvvetleri Türkiye Cumhuriyeti’nde her zaman özel bir yere sahip olmuş, Ordu’nun siyasi gücü ve devletle olan ilişkisi askeri kaygılardan öte olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda askeri güç ve politik güç iki çarkın dişlileri gibi birbirine geçmiştir. Ordunun Türkiye’de de Osmanlıdaki gibi politik etkisinin sürmesinin sebebi modern Türk ulus-devletinin önder kişilerinin subay kökenli olmasıdır⁴. Bu subaylar Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasını sağlayan ve sonradan Kurtuluş Savaşı olarak adlandırılan savaşta başarı kazanmakla kalmamış; yeni, laik ulus-devleti kurmuş ve uzunca bir süre devletin şekillenmesi ve yönetilmesinde önemli rol oynamıştır. Çok partili yaşama geçildikten sonra bile uzun bir süre Ordu kendisini laik, reformist ve demokratik rejimin koruyucusu ve sürdürücüsü olarak görmüş, bu fikir siyasi arenada ve toplumda da fazlasıyla taraftar bulmuştur. Kemalist rejimin ve Cumhuriyet’in bekçisi olarak görülen Ordu’nun siyasi hayata ve toplum yaşamına

³ Anthias, Floya & N. Yuval-Davis. **Woman-Nation-State**. New York: St. Martin’s Press. 1989.

⁴ Brockling, Ulrich. **Disiplin, Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2001. (s. 12).

yön vermesi ve müdahalesi bu nedenle çok önemlidir. Kimi zaman darbelerle, çoğu zaman da kurmuş olduğu söylemle siyaseti sadece etkilememiş aynı zamanda siyasete ve toplum yaşamına yön vermiştir.

Hal böyle olunca, bu kadar nüfuz sahibi bir devlet organının askere alma biçimi de sadece askeri kaygılar içermemektedir. Hem askeri, hem politik, hem de toplumsal kaygılarla karar alan devletin ve bu devletin kolluk kuvveti olan Ordu'nun askere alma biçimi bizlere aslında pek çok şey anlatmaktadır. Kullanılan askere alma yöntemiyle o devletin uluslararası arenada nerede durduğuna, politik hayatının nasıl yönlendirildiğine, toplumsal projelerin hangi amaçlarla kurulduğuna dair pek çok ipucu bulabilmekteyiz. Bu ipuçlarını görebilmemiz içinse diğer askere alma seçeneklerinin neler olduğunu, bu seçeneklerin ülkenin politik, toplumsal ve ekonomik yapısına göre avantajları ve dezavantajlarının neler olduğunu, tarihsel süreçte nasıl farklılıklar gösterdiğini bilmemiz gerekmektedir. Ayrıca zorunlu askerlik müessesesinin askeri itaati nasıl ürettiği de detaylandırılmalıdır.

Tarih çeşitli askere alma biçimlerine tanık olmuştur. Ancak, Lucassen ve Zürcher'in belirttiği gibi, genel ve zorunlu askerlik hizmeti 19. ve 20.yüzyılların büyük bölümünün "hâkim biçimi" halindedir. Özellikle Ortadoğu kapsamında düşünüldüğünde zorunlu askerlik; "giderek artan ve merkezileşen devlet kontrolünün" en büyük göstergelerinden biridir⁵. Bu nedenle, çağımıza damgasını vuran ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bulunduğu coğrafyadaki siyasi gelişmelerle bağlantılı olan zorunlu askerliğin, kimler tarafından, nasıl ve ne amaçla bir askere alma biçimi olarak uygulanmış olduğu tartışılması gereken bir konudur. Tez içerisinde bir askere alma biçimi olarak askerliğin, askeri disiplinin ve hiyerarşinin nasıl koşullar oluşturduğu tartışılacak, sonrasında ise zorunlu askerliğin ulus-devlet oluşum sürecinde nasıl bir araçsal rol oynadığı açıklanmaya çalışılacak.

Zorunlu askerlik, sadece, erkek vatandaşların hayatlarının bir bölümünde yaşadıkları bir tecrübe olarak değil, bütün toplumsal ve siyasal boyutlarıyla ele alınmalıdır. Zorunlu askerlik hizmetinin; vatandaşlık anlayışı, millet fikri, erkeklik ve kadınlık rolleri, ailenin konumu ve bu kavramları birbirine bağlayan ulus-devletin

⁵ Jan Lucassen ve Erik Jan Zürcher. Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve. **Devletin Silâhlanması: Ortadoğu Ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik, 1775-1925**, Erik Jan Zürcher (der), 1-22. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. (s. 1).

yapılandırılması sırasındaki rolünün toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş boyutu açığa çıkarılmaya çalışılacak, bu boyut içerisinde erkeklik kurgusunun nasıl şekillendiği incelenecektir. Erkeklik kurgusu incelenirken, tabii ki, kadınlık kurgusu da açıklanmaya çalışılacak ve erkeklik kurgusu böylece daha net ortaya konulabilecek, büyük çerçeveyi görmek bir *erkeklik çalışması* yapmayı kolaylaştıracaktır.

1980'lerden sonra hakkında 500'den fazla kitap basılan ve iki bilimsel dergi çıkmaya başlayan erkeklik çalışmaları giderek yaygınlık kazanmakta⁶. Türkiye'de ise son yıllarda çok yaygın olmasa da rastlanır olmaya başlayan bir çalışma alanı "erkeklik" çalışmaları⁷. Ordu ise, sadece çoğunlukla erkeklerin bulunduğu bir yer olduğu için değil, erkeğin toplumdaki yansımalarında önemli bir rol oynadığı için erkeklik çalışmaları açısından önemli bir araştırma alanı⁸. Bu nedenle militarizm ve erkeklik ilişkisi, zorunlu askerlik hizmeti çerçevesinde daha ayrıntılı ele alınacaktır. Erkeklik çalışmalarının tarihine kısaca değinildikten sonra erkeklik ve hegemonik erkeklik nedir sorusuna cevap verilmeye çalışılacak, sonrasında ise bir erkeklik laboratuvarı olarak değerlendirilen orduya, daha önceki bölümlerdeki tartışmalar da esas alınarak, hegemonik erkeklik üretimi açısından daha yakından bakılacaktır.

Burada öncelikle bir tanım karmaşasına yol açmamak adına "erkeklik" kavramın bu tezde hangi anlamda kullanılıp, literatürdeki hangi kavrama karşılık geldiğini netleştirmek istiyorum. Erkeklik kelimesi Türk Dil Kurumu'nun belirttiği şekilde: "1. Erkek olma durumu, 2. Erkekçe davranış, yiğitlik, mertlik, 3. Bir erkeğin fizyolojik görevini yerine getirme gücü"⁹ anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlardan birincisi, batı literatüründe "sex" olarak geçen, biyolojik cinsiyete karşılık gelmekte, ikinci anlam ise bir toplumda erkeğin rolünü açıklar nitelikte, kelimenin erkekçe davranış anlamına geldiğini ve bu erkekçe davranışın 'yiğitlik, mertlik'e tekabül ettiğini belirtmektedir. Üçüncü anlamda ise kelime erkek cinselliğiyle

⁶ Whitehead, Stephan M.& F. J. Barrett. The Sociology of Masculinity. **The Masculinities Reader**. Stephen M. Whitehead and Frank J. Barrett (der). Malden, MA: Blackwell Publishers, 2001. Cambridge: Polity. 2001. s.1-26. (s. 1).

⁷ Toplum ve Bilim Dergisi'nin 2004 Güz Sayısını 'Erkeklik' konusuna ayırmıştır. **Toplum ve Bilim**. İstanbul: Birikim Yayınları. 101, Güz, 2004.

⁸ Barrett, Frank. The Organizational Construction of Hegemonic Masculinity: The case of the US Navy. **The Masculinities Reader**, s. 77-98. Cambridge: Polity Press, 2001. (s. 77).

⁹ Türk Dil Kurumu-Büyük Türkçe Sözlük: 'erkeklik', (Çevrimiçi)

<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=erkeklik&ayn=tam> ,2 Şubat 2010.

ilişkilendirilmiştir. Bu tez içerisinde ben bu üç tanımdan daha çok ikincisine benzeyen ve çok daha fazla bileşeni olan, bir toplumsal cinsiyet rolü olarak belirtilen ‘erkeklik’e odaklanmak istediğim için ‘erkeklik’i batı literatüründe kullanılan İngilizce ‘masculinity’ kavramına karşılık gelecek şekilde kullanacağım.

Erkeklik ve zorunlu askerlikle ilgili yapılmış çalışmalarda genellikle iki madde dikkat çekmektedir: 1) Erkekler, vatanlarını korumalı ve kendilerini seve seve feda etmelidirler 2) Aileler ve özellikle çocuklara hayat veren anneler çocuklarını askere göndermek istemelidirler. Milli savunma görevinin erkeklere yüklenmesi, erkeklerin kendilerini feda etmeleri gerektiği ve vatanın, yani askere gitmeyip kalanların korunması gerektiğine dair inanç doğrultusunda erkeklik kodları militarize edilmiş, bu kodlar milliyetçilik ve ataerkil bir vatandaşlık kurgusuyla desteklenmiştir. Bu kurguya göre erkek *koruyan*, vatan *korunandır*. Erkek bu kodlarla donatıldıktan sonra öncelikli olarak asker olmuş, hatta erkekliği askerlik üzerinden tanımlanmıştır. Çünkü milli müdafaa, Kemalizm’in Spartan öğelerinin ve Sosyal Darwinist bakış açısının da bir yansıması olarak, bir vatanın en önemli meselesidir ve vatandaşların da en önemli görevidir. Aynı zamanda da “fedakârlık” kavramı, üzerinde durulması gereken bir nokta olarak karşımıza çıkıyor. Fusun Üstel’in *Yurt Bilgisi* kitaplarından aktardığı kadarıyla, vatandaşlık eğitiminin nedenlerinden biri olarak fedakâr yurttaşlık kavramına değinmiştir. “(Yurttaşlık Eğitimi’nin amacı) Cumhuriyet rejimi için sadık ve fedakâr birer yurttaş olarak yetiştirmektir.”

Özellikle 1930’lardan sonra yasalar ve Türk Tarih Tezi’nin desteğiyle Türklüğün etnik kodlarında askerlik bulunduğunu iddia eden milliyetçi söylem gereği, bir erkek asker doğar, toprakta yaşamasının bedelini yani borcunu askerlikle ödemekle yükümlüdür, ayrıca resmi olarak askerlik yapmak zorundadır. Vatan toprakları üzerinde yaşayan kadın-erkek herkesin, o topraklarda yaşaması için borçlu kılındığı bir ülkede bu borcun erkekler tarafından ödenmesi gerektiği söylendiği için hem milliyetçi söylem bazında, hem de vatandaşlık kurgusunda, devletin gözünde kadın ve erkek vatandaşlar, anayasada cinsiyet ayrımı yoktur denilmesine rağmen, ayrı konumlandırılırlar ve bu konumlandırma hiyerarşi içerir.

Altınay ve Bora’nın da vurguladığı gibi; “zorunlu askerlik, seçme ve seçilme gibi bir vatandaşlık hak ve ödevi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam da bu yüzden zorunlu askerlik uygulaması erkekleri devlete yaklaştırmış, onların yurdu savunan

eyleyici özneler, kadınların da vatanla özdeşleşmiş, savunulması gereken pasif nesnelere olarak kurgulanmasına yardımcı olmuştur”¹⁰. Bu anlayış erkeği kahraman konumuna yükseltirken, kadını da kurban konumuna getirmiş, özne nesne ilişkisinin, erkekten kadına doğru olan yönü kurulmuş ve hiyerarşinin “koruma” üzerinden tanımlanması tamamlanmıştır.

Sosyal yapısalcı bakış açısına göre cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında büyük farklar vardır. Cinsiyet biyolojik bir kategorizasyon olup, erkek ve kadın kelimelerini vücutlarını tanımlamak için kullanır. Toplumsal cinsiyet ise sosyal olarak şekillenmiş, dil veya kültür gibi, insan tarafından üretilmiş bir kurumdur. Bu tezin konusu olan erkeklik gelenekler, semboller, söylemler ve ideolojilerle iç içe geçmiş bir kavram olarak ele alınacak, ancak esasen toplumdaki çoğul erkeklikler yerine bir ideal olarak belirlenmiş hegemonik erkeklik ve onun oluşturulması sürecinde önemli yer tutan zorunlu askerlik kavramına odaklanılacaktır. Hegemonik erkeklik tanımı gereği toplumda var olmayan ancak bir ideal olarak toplumda söylemle kurulan, “doğru” erkeklik anlamına gelmektedir. Toplumda var olan erkeklik modellerine baskındır ve bu modelleri ikincil hale getirip, hiyerarşi içerisinde kendisini en tepeye yerleştirir ve dayatır. “Her Türk asker doğar” veya “at, avrat, silah” gibi sözlerle olması gereken erkeklik yani hegemonik erkeklik tanımlanır ve bu modele uymayan erkeklerin, örneğin askerlik yapmak istemeyen erkeklerin erkekliği sorgulanır, dışlanır, karikatürize hale getirilir veya tehdit unsuru olarak tanımlanır.

Yeni kurulmakta olan bir ulus-devlette var olan hegemonik erkekliğini araştırırken veya belirlemeye çalışırken bu kavramın içerdiği bütün bileşenlerin bulunması ancak daha kapsamlı bir araştırmanın ürünü olabilir. Belirli bir zaman dilimindeki ve belirli coğrafyadaki hegemonik erkeklik modelini, yani ideal erkeği tanımlamak veya nasıl tanımlandığını ortaya çıkarmak pek çok disiplinin bir araya getirilmesini gerektirmektedir. Ancak pek çok araştırmaya göre özellikle Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletinin kuruluş aşamasında hegemonik erkeklik “askerlik” kavramı üzerine inşa edilmiş, her Türk erkeğinin 1930'lara kadar ‘asker olması gerektiği’, sonrasında da yine her Türk erkeğinin ‘doğası gereği asker olduğu’

¹⁰ Altunay ve Bora. Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik.

düşüncesi devlet söyleminde, toplumu yönlendiren elit kesimde yaygın olarak yer bulmuştur.

Bu tez; askerliğin belirli erkek gruplarına zorunlu hale getirilmesi üzerinden Cumhuriyet dönemindeki hegemonik erkekliği incelemeyi amaçlamaktadır. Askerliğin erkeklere zorunlu hale getirilmesi üzerinden, yani zorunlu askerlik merkez alınarak toplumsal cinsiyet-milliyetçilik-militarizm kavramları tartışılacak. Yeniden biçimlendirilmeye çalışılan erkek vatandaşa biçilen elbisenin özelliklerine bakılacak, erkeğe bu elbiseyi giydirmeye çalışan elitlerin bakış açıları ayrıntılandırılacak ve elbiseyi giydirmek için kullanılan fiziksel ve zihinsel şartlanma süreçlerine değinilecektir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan makbul erkeğin özelliklerinin, yani hegemonik erkekliğin, askerliğin zorunlu hale getirilmesiyle nasıl şekillendiği incelenecektir.

1. ULUSU İNŞA ETMEK: TEMEL KAVRAMLAR

1.1. GÜÇLÜ ORDU, GÜÇLÜ MİLLET: MİLLİYETÇİLİK EKSENİNDE ULUS-DEVLET VE ORDU

20. ve 21.yy'dan bahsediyorsak eğer, sadece toplumsal cinsiyet rollerini değil sosyal ve kültürel olarak inşa edilmiş pek çok olguyu tartışırken ve incelerken, ulus-devlet kavramından ve milliyetçilikten söz etmemek mümkün değildir. Ulus-devlet toplumu şekillendirmiş, bunun için politikalar ve söylemler üretmiş, uzun vadeli “makbul”lükleri tanımlamıştır; tıpkı Türkiye Cumhuriyeti’ndeki ‘makbul vatandaş’¹¹’in tanımını yaptığı gibi. Ancak bütün ulus-devletlerin ortak noktaları olsa da her ülke kendi içinde değerlendirildiğinde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Milliyetçi düşünce ulus-devletlerin lokomotifini olmuş ancak o da ülkeden ülkeye ve aynı ülke içerisinde zamanla farklılıklar göstermiştir.

Türkiye’de, Fransa veya Almanya’dakinden farklı olarak, milliyetçilik ne ulus-devletle eş zamanlı, ne de ulus-devletten önce ortaya çıkan bir olgu olmuştur. Türkler kendiliklerinden örgütlenip bir devlet kurmamışlar, milli mücadele sonrası kazanılmış olan savaşla birlikte ortaya çıkan devlette, Geç Osmanlı döneminde temelleri atılan Türk kimliğini inşa edip, onun içeriğini doldurmaya çalışmışlardır¹². Kurulan ülkede vatandaşlık kavramı “haklar” ya da “statü” eksenli değil “görevler” eksenli olmuştur. “Bu devlet (T.C) ne toplumsal çıkar çatışmalarına “hakemlik” edecek liberal devlettir, ne de özünde bir sınıf devletidir: Aksine, toplumsal ilişkilere belli bir biçim veren, bu biçimi yeniden üretmek için gerekli kurumsal ve söylemsel pratikleri topluma dayatılmış ‘aktif bir özne’dir. Kemalist devlet düşüncesinin, bu anlamda, siyasal düzeyin ve toplumun modernleşmesini devlet ile bağlantılı gören bir siyasal modernite istemine içsel olduğunu söyleyebiliriz.”¹³ Bu bağlamda toplumun çağdaşlaşması amacıyla eğitilmesi ve bir ulusal kimliğin yaratılması gerekiyordu. Kemalist seçkinler Platoncu şehir devlet anlayışını benimsemişti ve buna uygun olarak “ortak yarar” ilkesi çerçevesinde, hizmetlerin karşılıklılığı ve servislerin işbölümü ilkeleri benimsenmiş, ahlaki-benlik konumu çağdaşlaşma istemiyle

¹¹ ‘Makbul Vatandaş’ kavramı için “Fusun Üstel. ‘Makbul Vatandaş’ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi

¹² E. Fuat Keyman ve Ahmet İçduygu. Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu (s. 170).

¹³ Ibid., s. 171.

özdeşleştirilmiş ve bu istemi temsil etmek için kendi bireyselliğini yaşamayı uzunca bir süre ertelemeyi temel görev olarak kabul eden bir vatandaşlık anlayışı, politik Türk kimliğini kodlamıştır^{14/15}.

Türk milliyetçiliği, vatandaşlık ve ordu arasında ise sıkı bir bağ vardır. Bu bağı Milli Eğitim müfredatında net bir şekilde görmekteyiz. Milli Eğitim’de okutulan Yurt Bilgisi Dersi’nin hedefi; “millet mefhumunu ve Türk milletinin karakterini, ululuğunu, kudretini çocuklara kavratmak, Türk milletini sevdirmek, saydırmak, Türk askerini ve ordusunu sevdirmek, saydırmak, bizim için askerliğin önemini kavratmaktır”¹⁶. Bu bağlamda vatandaşa “militan” vatandaş kimliği kazandırılmak istenmiştir¹⁷. Yine zorunlu askerlik sistemi söylemleri ve taşralı gençlerin eğitimi yoluyla İslami aidiyetin ve referansların yeni milli devletin fikri ve manevi sistemine transfer edilmesi süreci kurulmuştur. “Cihat” ve “şehitlik” gibi kutsal ve dine ait kavramlar, zorunlu askerlikle birlikte “vatan müdafaası” ve “milli istiklal” hedefine eklemlenmiş¹⁸, zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmeye giden asker adayına kına yakılması, savaş veya görev sırasında ölmesi durumunda şehit olması ve cenazesinin devlet töreniyle yapılması gibi pratikler İslami değerlerin eklemlenme sürecine önemli katkıda bulunmuştur.

Zorunlu askerlik aracılığıyla İslami değerlerle güçlendirilen milliyetçilik ve ulus-devlet anlayışı ve bunun ürettiği “makbul” vatandaş kimliği elitlerin sahip olduğu Sosyal Darwinist bakış açısının bir ürünüdür. Sosyal Darwinizm; Darwinist düşünceden yola çıkarak sosyal ilişkileri ve uluslararası arenayı açıklama yöntemlerinden biridir. Bu düşünceye göre zayıf olan kaybetmeye mahkûmdur. Bu düşünceye göre savaş, gruplar arası doğa gereği mücadelenin kaçınılmaz bir tezahürüdür. Barış dönemleri bir ateşkesten başka bir şey değildir. Sosyal Darwinist düşünüş kalıplarına göre toplum da, dünya da ‘hayatta kalabilmek için güçlü olma’nın mücadelesinin verileceği alan olarak görülür. Yine Ünder’in belirttiği gibi,

¹⁴ Ibid., s. 175.

¹⁵ Ayşe Kadioğlu. Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik. Tanil Bora (ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**. İstanbul: İletişim Yayınları.

¹⁶ Füsun Üstel. **'Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Türkiye’de Vatandaş Eğitimi**. İstanbul: İletişim Yayınları. 2005. (s. 6).

¹⁷ Füsun Üstel. Türkiye Cumhuriyeti’nde Resmi Yurttaş Profiline Evrimi. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, 4:6. İletişim Yayınları. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

¹⁸ Altınay ve Bora. Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik (s. 150).

aydınları, son dönemlerini yenilgilerle yaşayan ve gittikçe zayıflayan Osmanlı'nın yok olma endişesi sarmış, Osmanlı'nın son dönemlerinde Avrupa'yı derinden etkileyen bu Sosyal Darwinist görüş, bu kaygılar çerçevesinde Osmanlı aydınları tarafından da önemli görülmüştür. Güçlü olduğu takdirde yok olunmayacağını düşünen Osmanlı aydınları bu bakış açısıyla birlikte çıkış yolları aramaya başlamışlardır¹⁹.

Sosyal Darwinizm görüşü, toplumların her zaman bir savaşa hazır olması gerektiği, bir savaş olasılığının çok yüksek olduğu ve güçlü toplumların varlığını devam ettirip, güçsüz toplumların yok olacağı gibi düşüncelere dayanmaktadır. Bu nedenle devletler, yok olmamak için her daim güçlü olmaya çalışmalı, her daim bir savaşa hazır bulunmalı ve bu savaş olasılığının ne kadar yüksek olduğunun bilincinde olup buna göre davranmalıdır. Hayatın mücadele olduğu gerçeğinden yola çıkan devletler bazı önlemler almalıdır. Bu önlemler de Platon'un "Devlet"inde model aldığı Sparta'nın politikalarına benzemektedir ve devlet savaş çıkması ihtimaline odaklanmış bir yapıya bürünmeli, bütün organlarını ve gücünü bunun için seferber etmelidir.

Bu bakış açısındaki Osmanlı aydınlarına göre barış zamanı sadece bir ateşkes dönemidir, bu nedenle devletin savaş anına odaklanması ve buna iyi hazırlanması gerekmektedir. Bir savaş mevzu bahis olduğunda, devletin ve toplumun bütün güçlerini seferber edebilmesi için alınması gereken bazı tedbirler vardır. Bunların başında; "güçlü bir merkezi devlet; bireyden çok devletin ve topluluğun haklarını vurgulama; mücadelenin dönem dönem savaş biçimini alması sebebiyle olası bir savaşın gereklerine göre planlanmış bir ekonomi, her zaman "cenge hazır" güçlü ve düzenli bir ordu oluşturmaya, silahlanmaya, askeri ve savaşçı değerlere öncelik verme, müsallah bir ulus yaratma; sınırların gevşemesine yol açacağı kaygısıyla –ve yanlış olduğu için- barışçı fikir ve anlayışlara prim vermeme" gelmektedir²⁰.

Bu tür özelliklere ek olarak ayrıca; "gerçek veya potansiyel düşman olarak görülen yabancılara karşı homojen kaynaşmış bir toplum oluşturma ve bunun için fertleri "birlik ve beraberlik içinde" tutmak amacıyla onlarda ulusçu duyguları ve

¹⁹ Hasan Ünder. Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi. **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, 4: İletişim Yayınları. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

²⁰ Ibid., s. 430.

içtutunumu güçlendirme, alt gruplar arasında çatışmaları yok etme veya yok sayma; yabancılara karşı kuşku ve uyanıklı aşılama; topluluğa, vatana ve devlete sadakat duygularını gevşeteceği gerekçesiyle kozmopolitizme, enternasyonalizme ve hümanizme karşı mücadele ve –Darwinizm esas olarak biyolojik bir kuram olduğu için- insan stokunu nicelik ve nitelik açısından iyileştirme (ötenik ve öjenik)”²¹ Sosyal Darwinist bakış açısına göre alınması gereken başlıca tedbirler arasındadır.

Güçlü ordu-güçlü millet bağlantısını net bir şekilde özetleyen Sosyal Darwinist düşünceye göre alınması gerek bu tedbirlerin aslında yüz yıllarca önce bir devlette alındığını ve o devletin, bu tedbirler, kaygılar ve çabalar üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz. Bu savaş odaklı devlet hiç kuşkusuz ki Sparta’dır ve Sosyal Darwinist bakış açısının uygulanması için gerekli koşulları sağlayacak olan nitelikler bu devletin yapısında mevcuttur. Kemalizm’e de eklenmiş bu özellikler ise Spartan olarak nitelendirilmektedir. Adını Sparta Devleti ve o devletin savaşçı yapısından alan Spartan Normlar, Sparta devletinin şu özellikleri üzerinden tanımlanmıştır: “savunmaya öncelik verme, devletin ve toplumun yasal, siyasi düzeni ve eğitim düzenini, aile yapısını, gelenek ve göreneklerini, beslenme düzenini, cinsel yaşamını olası bir savaşın gereklerine göre düzenleme, ayrıca herkesin ölünceye kadar askerlik hizmeti ile yükümlü olması durumu”²². “Bireyden çok devletin ve topluluğun haklarını vurgulama” düşüncesini takiben Sparta’da “herkes kendisini düşünmeden, Sparta için yaşar” veya herkesten böyle yaşamayı beklenir. Toplumsal yarar için bireyin kendini feda etmesi beklenir ve kendini feda etme kutsanı²³.

Ulusun askeri eğitim alma gerekliliğini anlama amacıyla Sosyal Darwinizm ve Spartan Öğeler’e genel bir bakıştan sonra Sparta ve çağdaş devletlerarasındaki farklar da önemlidir. Sparta Devleti’nin var olduğu dönemde toprağa bağlı köleler tarafından gerçekleştirilen üretim faaliyetleri günümüzde artık bütün topluma yayılmış durumdadır. Dolayısıyla, çağdaş toplumlar, kendi ekonomik üretimlerini de kendileri yapmak zorundadır. Bu da vatandaşların tek ve ömür boyu sürekli işinin askerlik olamayacağı anlamına gelir. Bütün ulusu silâh altında tutmak ekonomik üretimi yok edeceğinden, vatandaşların kısa süreliğine silâh altında tutulması ve bir

²¹ Ibid.

²² Hasan Ünder. Goltz, Milleti Müsellaha ve Kemalizmdeki Spartan Öğeler,” no. 206. **Tarih ve Toplum** (Şubat 2001).

²³ Ibid.

savaş anı için temel eğitim alması, yani “zorunlu askerlik” sistemi ve ayrıca öncesinde gençlere verilecek olan eğitim, devlet için en verimli yol olacaktır. Böylece hem ekonomik kaygılar hem de askeri kaygılar minimum düzeye indirilebilecektir²⁴. Ulus-devletin gücü ise ordusunun gücü üzerinden tanımlanacaktır.

1.2. ULUS İNŞASI: YENİ VATANDAŞ

Yeniden kodlanmış vatandaş profiline ihtiyaç duyan ulus-devletin vatandaşlarını eğitmesi ve yönlendirmesi açısından iki önemli kurum milli eğitim ve milli savunma teşkilatıdır. Bu iki milli teşkilattan milli savunma teşkilatının subaylarının birer öğretmen ve eğitmen olarak taşralı vatandaşı eğitmesi ise büyük bölümü köylerde yaşayan ve milli eğitimden faydalanamayacak olan nüfusun milli bilinçle donatılması açısından önem taşımaktadır. Gerek milli eğitimle gerek milli savunmayla kurgulanan, devletle ilişkisinin gözden geçirilip, modernleştirilmesi için gerekenler siyasi ve sosyo-ekonomik boyutlarıyla incelenen köy hayatı ve köyde yaşayan vatandaşlar için bir değişim programı yürütülmüştür. Köylü profilinin evrimi için, köylünün boş zamanlarında bile yapması gerekenler tavsiye edilmiş, bu tavsiyeler sonucu değişecek köy hayatı yapısıyla yeni yeni kurulmakta olan ülkenin modernizasyonunun gerçekleştirildiği düşünülmüştür.

Cumhuriyet döneminde ve hatta 80’li yıllara kadar kapalı bir toplum özelliği taşıyan ülkede zorunlu askerlik hizmeti sayesinde ordu, yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti için, yaşları dolayısıyla milli eğitim kapsamında eğitilemeyecek olan gençlere bir eğitim kurumu işlevi de görmüştür ve görmektedir. Zorunlu askerlik hizmetleri boyunca, gençlerin ekonomik hayata katılımı konusunda verilen eğitimin yanı sıra, köyün kalkındırılması ve önce gencin kendisinin modern bir kimlik kazanması, sonrasında da köyünü modernleştirilmesi için eğitim verilmektedir. Askere gelen genci eğitecek olan ordu, o gençten, köyüne döndükten sonra öğrendiklerini oradaki vatandaşlara da öğretmesini ve belletmesini isteyecektir.

Fusun Üstel, “Makbul Vatandaşın Peşinde” adlı kitabında Türk Vatandaşının sahip olması gereken karakter özelliklerini sıralamıştır²⁵. Bu özelliklere göre

²⁴ Afet İnan. **Askerlik Vazifesi**. İstanbul: Devlet Matbaası. 1930.

²⁵ Fusun Üstel. **Makbul Vatandaş’ın Peşinde**, (s. 175).

öncelikle “Medeni ve Yurtsever” olması gereken yurttaşın ahlak anlayışının Cumhuriyetçi ve laik olması gerekmektedir. “Bu ahlak anlayışı yurttaşın yalnızca kamusal değil ama aynı zamanda özel alanını da düzenleyen ve denetleyen bir sistematik sunar”. Devlet bu düzenleme ve denetleme ihtiyacı doğrultusunda aile yapısına, iç işlerine ve bir vatandaşın boş zamanlarını bile nasıl geçireceğine dair kurallar, düzenlemeler ve tavsiyeler getirebilir. İkinci olarak modern vatandaş medeniyeti bağımsızlıkla ilişkilendirmiş bir durumda olmalıdır. Sosyal Darwinist bir bakış açısıyla paralellik gösteren bu düşünceye göre vatanın esaret durumuna düşmemesi için medeni olunmalı ve diğer uluslarla yarışabilir durumda olunmalıdır. Medeni olmak bir amaç değil, bağımsızlık için bir araç olduğundan kamusal alandaki düzenlemelere göre kılık kıyafet, hal, hareket ve benzeri birçok görsel durum devlet eliyle düzenlenmiştir. Buna göre devletin kuruluşundan itibaren kılık kıyafet yasaları, sokakta uyulması gereken kurallar gibi yeni uygulamalar geliştirilmiştir.

“Makbul” vatandaşın üçüncü bir özelliği ise “itidal” ve ‘sorumluluk ahlakı’na sahip olmasıdır. Bireyin vatanına karşı sorumlulukları vardır, her türlü davranışı bu sorumluluklar dâhilinde yerine getirmelidir ki medeni olan ülkesi bağımsız ve muktedir kalabilsin. Vatandaşın “hiçbir zaman için ötesine geçemeyeceği bir doğru sınırı” sağlayan itidal ‘negatif bir özgürlük anlayışı’na dayanmaktadır.

Yeni vatandaşın ahlaki özelliklerine bir de “aşk ve sevgi”yi de eklemesi gerekir. Medeni olmayı araçsallıktan öteye götürüp, amaç haline getirmeye çalışan bu ikili sayesinde medeniliğin bireyleri “toplumsal ve yararlı” hale getirmesi sağladığı belirtilir ve kendilerinden gönüllü itaat beklenir. Yani vatandaşlar vazifelerini “seve seve” yapmalıdırlar. Bunun sonucunda da haklarını elde ederler. Medeni vatandaşın seve seve yerine getirmesi gereken hizmetler de vatani görevlerdir. Bunlar ‘vergi vermek, askerlik yapmak, oy vermek ve kanunlara itaat etmek’tir. Bu vazifeleri yerine getirmek vatandaşın vatana olan borcudur. Bu bağlamda vatandaşlık görev temelleri üzerine oturur. Vatandaşlığın haklar değil görevler temeli üzerine oturması da Cumhuriyet vatandaşlığının en sorunlu alanlarından biridir²⁶.

²⁶ Ibid.

Yeni yurttaş modelinde kadın-erkek ilişkisi, meşrutiyet döneminde yaratılmaya çalışılanın aksine “muhabbet” değil “müşterek maksat” mesajı içermektedir. “militan-misyoner” bir aile kimliği kazandırılan karı ve kocanın amacı yeni modern kimliğin önce kendilerinin içselleştirmesini, sonra ise bu medeni ve yurtsever vatandaş kimliğini gelecek nesillere aktarmak, yani ideolojinin devamını sağlamaktır. Kadının hem biyolojik hem de ideolojik olarak neslin devamını sağlama görevi etnik-ulusal projeler ve devletleşme süreçlerine kadının katılım yollarından ikisidir²⁷.

Yine Sosyal Darwinist bakış açısının uzantısı olarak tembellik Cumhuriyet’in “ekonomik ötekisi” olarak tanımlanmıştır. Yine Füsun Üstel’in aktardığına göre İsmet İnönü 1934 yılında Ankara İnkılâp Kürsüsü’nün açılışında şöyle söylemiştir:

Millet efradının beraberlikle ve sevgi ile çalışmak tabiatı, bir cemiyetin yüksek ahlak farikasıdır. Kendi hayatı, ailesi ve milleti için çalışmayacak halde bulunmak bir felakettir. Çalışmak imkânı olduğu halde çalışmamak kendini veya cemiyetini diğerlerin çalışması ile yaşatmak zihniyeti ise en büyük ahlaksızlıktır²⁸.

İsmet İnönü’nün bu sözleri Cumhuriyet’in sadece tembellik ve tembellerle ilgili görüşlerini yansıtmakla kalmıyor, yukarıda saymış olduğumuz, medeni ve yurtsever vatandaş modelinde bulunması gereken diğer özellikleri de sıralıyor. Üyesi olduğu cemaatin, yani milletin, çıkarları doğrultusunda seve seve çalışmak yurtseverin ahlaklı olduğunun göstergesi oluyor.

Askerler yoluyla ulusu şekillendirmekle yükümlü hale gelen ordu, kurum olarak, Türk milliyetçiliğinin biçimlenmesinde ve yeniden üretiminde eğitimdeki rolüyle bizzat önemli bir işlev görür. Ulus-devlet fikrinin ve yeni milliyetçi doktrinin benimsetilmesi için zorunlu askerlik, devlet söylemi ve pratikleriyle beraber uygun koşulları sağlamıştır. Altınay ve Bora’ya göre ordu, özellikle taşralı genç erkeklere dönük olarak rakipsiz bir eğitim ve doktrin aşılama fırsatı sunması bakımından çok önemlidir²⁹. Zorunlu askerlik, taşradan gelen genç erkekleri modernleştirici bir işlev görür, aynı zamanda orduda bu gençlere milli bilinç aşılanır.

²⁷ Sylvia Walby. Introduction. **New agendas for women**. Sylvia Walby (der). Basingstoke : Macmillan, 1999. s. 1-16.

²⁸ Füsun Üstel. Makbul Vatandaş’ın Peşinde.

²⁹ Ayşe Gül Altınay ve Tanıl Bora. Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik.

Vücutça olgun fakat dimağca ham delikanlıları cehaletin zalim pençesinden, karanlık telkinlerden kurtaracak ve onları ameli bir köy muallimi olarak köyelerine, sabanlarına ve tarlalarına gönderecek kışla zabitleridir, kışla amirleridir³⁰.

Kendisi de eski bir “kışla amiri” olan Tahir Kırıl yukarıdaki sözleriyle, fiziksel olarak güçlü askerlerin ordu içerisinde işlenip tornadan geçirilerek, sonrasında köyelerine döndüklerinde diğerleri için birer model ve eğitmen olmaları gerektiğini belirtmiştir. Ordu artık savaş için hazır tutulan ve beslenen bir devlet aygıtı değil, devletin modernleşme emellerinin gerçekleştirilmesi için organize edilen bir kurum haline gelme amacındadır. Burada talep edilen “asker” modeli, fiziksel olarak emsallerinden güçlü ve önüne geleni yok eden veya savaşta zayi olacağı düşünülen bir beden değil, modern çağın gerektirdiği şekilde davranmasını ve savaşmasını bilen, bunları da halkının iyiliği için “doğru” olarak kabul edip yeni davranış modelini ve bilgisini onlara aktaracak olan bireydir. Bu bireyin oluşması için ise yeni bir orduya ve ordu anlayışına ihtiyaç vardır.

Modernleşmesi gerektiği düşünülen ve milli bilinç aşılacak olan bu “dimağca ham” delikanlılar ve “taşradan gelen genç erkekler” nüfusun küçük bir kısmını oluşturmuyordu. Füsun Üstel’e göre “modern ve yurtsever” bir vatandaşlar birliği oluşturma sürecinde, Cumhuriyet’in seçkin sınıfı için en önemli engellerden biri nüfusun büyük kısmını köylü vatandaşların oluşturmasıydı³¹. Köylü vatandaşın, kentteki vatandaştan farklı olarak taşıdığı “saflik” sıfatı onun sadece temiz ve el değmemiş olduğu manasına değil, aynı zamanda kolay aldanabilir olduğu manasına geliyordu. Bu durumun değişmesi için Cumhuriyet seçkinleri, sadece köylüleri hedef alan uyarıları bir zorunluluk olarak görmüşlerdir. Bu uyarılar “tavsiye” veya “öğüt” adı altında gerçekleştirilen bir takım metinler ve pratikler olarak hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Tahir Kırıl’ın “Türk Askerine ve Köylüsüne Yaşayış Öğütleri” buna güzel bir örnektir. Bu eserde kışla içerisindeki askerlere seslenilmiş ve bu askerlerin kazandıkları “değerleri” daha sonra köyelerine taşımaları gerektiği salık verilmiştir³².

Köylünün modernleşmesi sürecindeki hedeflerden biri de askere gelmiş köylülere “ulus” fikrinin aşılmasıdır. Yeni ordunun pratikleri, köylülerin

³⁰ Tahir Kırıl. **Türk Askerine ve Köylüsüne Yaşayış Öğütleri**. Samsun: Güneş Basımevi, 1937.

³¹ Füsun Üstel. **Makbul Vatandaş’ın Peşinde**.

³² Tahir Kırıl. **Türk Askerine ve Köylüsüne Yaşayış Öğütleri**.

hemşerilik bağlarını bir vatandaşlık bağı bilinci aşılıyarak etkisiz hale getirme amacı gütmektedir. Böylece köylü kendisini sadece ailesine veya köyüne değil, ulusuna da ait hissedecektir. Anderson'ın da belirttiği gibi, vatandaşın, bir ulus kavramını algılayabilmesi için ulus, diğer cemaatlerden farklı şekilde “sınırlı” ve “egemen” olarak, eşitsizliklere rağmen kardeşlerden oluşan bir topluluk gibi tanımlanmıştır. Böylece kişiler tanımadıkları ve hatta farklı olduklarını düşündükleri kişilerle bile ortak özelliklere sahip oldukları inancına sahip olacaklardır³³.

Hobsbawm'a göre de, vatandaşlık bağı bilincine sahip olmak ve bir cemaate ait olduğunu hissetmek için vatandaşın ‘kutsal ikonlar’a ihtiyacı vardır³⁴. Bunlardan bayrak, askeri kıyafet gibi sembollerin yaygınlaştırılması, saygı duruşu, istiklal marşı, resmi cenaze töreni gibi ritüellerin öğretilmesi ve toplu beden dersleri, spor müsabakaları gibi ortak kolektif pratiklerin yerine getirilmesi bireye kendisini bir topluluğa ait gibi hissettirecek ve böylece vatandaşın yurtsever kimliği oturmuş olacaktır. Erkek vatandaşın eşitsizliklere rağmen kardeş gibi hissetmesi ve kutsal ikonları tanıyıp benimseyebilmesi için en verimli ortamlardan biri zorunlu askerlik hizmetini yerine getirdiği kışladır. Sınırları çizilmiş bir ülke içerisinde birbirini hiç tanımayan ve ortak özellikleri sınırlı olan bir insan topluluğunun grup grup, çeşitli dönemlerde, karışık olarak bir araya getirilmesi olarak tanımlanabilecek zorunlu askerlik görevi sırasında vatandaşlar vatana olan aidiyetlerini algırlarlar.

Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi “ortak yarar” ilkesi çerçevesinde kodlanmış bir “Türk kimliği” vatandaşın vazifelerini “sevine sevine” yerine getirmeleri talep etmektedir. Vazifesini ancak seve seve yerine getiren vatandaş ahlaklı vatandaş olarak tanımlanıyor. Vatandaşların görevleri ise net bir şekilde tanımlanmıştır. “Yurttaşın üç temel görevi vergi vermek, askerlik yapmak ve kanunlara itaat etmektir”³⁵. Yurttaşların bu görevleri yapmayı istemeleri ise anlamlarını ve önemlerini kavrayabilmelerine ve bu görevleri içselleştirebilmelerine bağlıdır. Füsün Üstel'in işaret ettiği gibi vatan hizmetleri arasında askerlik hizmetini (“kan borcu”) yerine getirmek en önemli göreve işaret etmektedir³⁶. Yine de

³³ Benedict Anderson. **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**. (rev and ext. Ed.) London: Verso. 1991.

³⁴ Eric J. Hobsbawm. **The age of empire, 1875-1914**. London: Abacus. 1994.

³⁵ Üstel. **Makbul Vatandaş'ın Peşinde**.

³⁶ Ibid.

hatırlatmak gerekir ki orduya katılım ve yurttaşlık hakkı arasındaki ilişki ne yeni ne de Türkiye'ye özgü bir olgu değildir. Nira Yuval-Davis'e göre vatandaşlık haklarının orduya katılıma bağlanması, Yunan şehir devletinin geleneklerini sürdürerek, Fransız İhtilalı'ndan bu yana mevcuttur³⁷.

Tüm yapısını milletin çıkarları için şekillendirmesi beklenen medeni ve yurtsever yurttaşın yalnızca ruhen değil beden de sağlıklı olması beklenmektedir. Böylece daha verimli çalışabilecek, savaş zamanları da daha iyi savaşabilecektir. Hastalık, tembellik kadar büyük bir tehdit olduğu için hijyen ve sağlık da daha büyük önem kazanmıştır. Spor ise hem bir boş zaman aktivitesi olarak tavsiye edilmiş hem de bünyesi sağlam yurttaşlar için ön koşullardan biri olarak görülmüştür. Güçlü ordu güçlü millet mottosunda olduğu gibi, Sosyal Darwinist bakış açısı gereği güç büyük önem taşımaktadır. Askerde güçlük çekmemek için vatandaşlardan sağlıklı ve güçlü olması istenir. Vatandaşların, askeri nizam ve fiziksel çalışmalara uyum sağlamasının kolaylaştırılması için beden eğitimine ve spora verilen önem özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında artar. Örneğin spor ve askerlik hizmeti ilişkisi şu örnekte karşımıza çıkmaktadır:

Güreş Türklerin eski bir idman eğlencesidir. At yarışı, cirit, güreş köylülere kuvvet verir. Böyle yetişmiş köylüye askerlik hiç güç gelmez. Harbe yorulmadan yılmadan gider.³⁸

Güreşin Türk kimliğinin bir parçası sayılmasını ve Spartan bakış açısını net bir şekilde yansıtır Türk milliyetçiliğini temellendirmesini şu örnekte de görebiliyoruz “...En çok spor yapan milletlerle savaşlarımızda Mehmetçiğin güreşçilik idmanı daima kendisine zaferi ve tefevvuku temin etmiştir”³⁹. Yine Dr. Orhan Koloğlu tarafından güreş üzerine yazılmış bir kitap olan *Türk Güreşi: Dünya Minderlerini Titreten Müthiş Türkler* kitabı, özellikle “güç” olgusuyla ilgili milliyetçi söylemleri, batılıların ağzından iletmesi, böylece hem özenilen batı tarafından onaylanan “Türkler güçlüdür” imajının doğrulanması hem de “güçlü bir milletiz, yok olmayacağız” inancının insanlara aşılması açısından değerlendirilmelidir. Türklük kavramının Müslümanlık kavramından bağımsızlaştırılması için ise Müslümanlar arasında “Türkler ve diğer Müslümanlar” şeklinde bir ayrıma gidilmiş olması da

³⁷ Yuval-Davis, Nira. **Cinsiyet ve Millet**. İstanbul: İletişim Yayınları. 1997 (s. 181).

³⁸ Füsun Üstel. **Makbul Vatandaş'ın Peşinde**. (s.206).

³⁹ Ibid.

Türklüğün *biricik* bir kavram olduğunu ve bunu da Türklerin “kuvvet”ine bağlaması bakımından aydınlatıcıdır: “Türkler çok açık insanlar; Müslümanlar arasında en namusluları ve en iyi savaşçıları... Bütün milletler içinde de en kuvvetlileri”⁴⁰.

Güç ve kuvvet olguları sadece fiziksel bağlamda ele alınmamalıdır. Üstel’e göre sporda yalnız atlet yetiştirmek değil, bedence olduğu kadar ahlakça ve fikirce sıhhatli ve kudretli vatandaşlar gayesi de bulunmaktadır: “Devlet, güvenliği sağlamak için, memleketi savunmak için sağlığı yerinde, gürbüz ve anlayışlı, milli duyguları yüksek vatandaşlar ister.” Bütün bu sağlam vücut, sağlam milli bilinç ve sağlam ahlak söylemleri, ayrıca hastalıklara karşı başarıyla yürütülmüş olan mücadelenin Cumhuriyet’in kazanımları söyleminin belli başlı dayanaklarından birini oluşturması Üstel’e göre Cumhuriyet’in ötekisi ‘Hasta Adam’ Osmanlı’yla hesaplaşmasıdır⁴¹.

Erken Cumhuriyet dönemi devleti, kendisini Osmanlı’dan ayrı tutmak, Osmanlı’yı ötekileştirip bulanık hale getirmek amacı doğrultusunda artık sağlıklı ve yeni bir nesil yetiştirerek makbul yurttaşın kurulu bir millet yaratma amacı gütmektedir. Bunun için de devlet aygıtlarını seferber etmekte, ordu ve kışlalar makbul yurttaşın yaratım sürecinde, daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, ulus-devlet fiktinin ve milliyetçi doktrinin benimsetilmesi açısından önemli bir konumda bulunmaktadır. Vatan borcu olarak zorunlu askerlik hizmetiyle kışlalara gelen ham delikanlılar ordu içerisinde işlenmekte, makbul yurttaş yaratılmaya çalışılmaktadır.

1.3. YENİ VATANDAŞ FABRİKASI OLARAK KIŞLALAR: ZORUNLU ASKERLİK, OSMANLI’DA VE TÜRKİYE’DE UYGULANIŞI

İster ham delikanlıları işlesin, isterse profesyonel askerleri barındırsın, ordular tarih boyunca var olagelmiştir. Var olabilmek içinse ordular iki tür kaynağa ihtiyaç duyarlar; bunlardan biri maddi kaynak, diğeri ise insan gücüdür. Savaşan ve asker olarak adlandırılan bireylerin o orduda bulunma amaçları ve pozisyonları farklılıklar gösterebilir. Tarih boyunca ordular çok çeşitli askere alma yöntemleri kullanılmışlardır. Geç Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde askere alma biçimi olarak

⁴⁰ Orhan Koloğlu. *Türk Güreşi: Dünya Minderlerini Titreten Müthiş Türkler*. İstanbul: Yavuz Yayınları, 1972., (s. 18).

⁴¹ Füsün Üstel. *Makbul Vatandaş’ın Peşinde*. (s. 193-4).

“zorunlu askere alma” yöntemi kullanılmıştır. Ancak “zorunlu askere alma” yöntemini açıklamaya geçmeden önce, zorunlu askerliğin diğer askere alma biçimlerinden farklılığının anlaşılabilmesi için ‘diğer’ askere alma yöntemlerinden de kısaca söz etmek gerekmektedir.

Lucassen ve Zürcher, zorunlu askerlik dışındaki askere alma şekillerini çeşitli sınıflara ayırmışlardır⁴². Bunlardan ilki *Feodal Askeri Seferberlik* olup, Osmanlı’daki tımar sistemi buna örnek olarak gösterilebilir. Tımar sistemiyle, askeri hizmet karşılığında devlet kişilere topraklarından intifa hakkı veriyordu. Asker ve askeri birlik yetiştiren ve besleyen tımarlı sipahiler, savaş zamanında veya gerektiğinde, birlikleri ve silahlarıyla birlikte çağırılıyorlardı. Ancak bu askere alma biçimi, 18.yüzyıl’da gelişen teknolojiyle birlikte artık ateşli silahlar kullanan ordulara karşı “bir ortaçağ teknolojisi” olarak kaldığı için işlevini yitirmiştir.

Başka bir yöntem ise *Özgür Olmayanların Askere Alınması*dır. Bu yöntemle köleler veya savaş esirleri asker haline getiriliyordu. Örneğin Osmanlı, Kırım Savaşı’na kadar, savaş esirlerini veya düşman ülke uyruklu olanları köleleştirip asker yapıyordu. Hıristiyan ailelerden toplanan erkek çocuklarıyla ise Yeniçeri Ordusu’nu kurmuştu.

Diğer bir askere alma yöntemi olan *İş Gücü Piyasasından Asker Alınması* yöntemini de Osmanlı kullanmıştır. Özellikle Arnavutlar ve Bosnalılar askerliği kendilerine iş olarak belleyip profesyonel olarak askerlik yapıyor ve bu nedenle Osmanlı Devleti tarafından tercih ediliyordu.

Çeşitli askere alma biçimleri arasında nüfusun belirli bir kısmına zorunlu askerlik yükümlülüğünün getirilmesi ise bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Bu yöntemin başlangıç tarihi Fransız Devrimi gibi kabul görse de, Avrupa’da bu uygulamanın çeşitli şekillerde daha önceki dönemlerde de uygulanmış olduğunu görmekteyiz. Lucassen ve Zürcher’in *Dolaylı* ve *Dolaysız* zorunlu hizmet şeklinde ikiye ayırıp incelediği bu hizmet şeklinden savaş dönemlerinde birçok Avrupa Devleti yararlanmıştı. Osmanlı ise *Dolaylı Zorunlu Hizmet* diye tabir edilen askere alma şeklinden yeniçeriler özelliklerini yitirdikleri sırada yararlanmıştı. O dönemde

⁴² Lucassen-Zürcher. Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve. (s. 3-17)

köylüler silahlanmış, yeniçeriler savaşa gitmeyip şehir milisi olarak hareket etmeye başlayınca Osmanlı, genç silahlı köylüleri savaşa çağırmıştır.

Bu tarz Zorunlu Hizmet köylü-asker ilişkisinde pek çok açıdan farklı açılımlar getirmiştir. Bunlardan en önemlisi köylülerin devletle askerlik arasında kurdukları ilişkinin değişmeye başlamasıdır. Önceleri köylüler, askerlik, savaşa girme, savunma gibi kavramları ve pratikleri kendilerinden bağımsız görmekte, köylülüğü ve askerliği iki farklı meslek, iki farklı kavram gibi algılamaktaydı. Tebaası olduğu devletin veya sonrasında savaşı kazanan devletin hizmetinde olan köylüler askerlik işini kesinlikle kendi vazifeleri olarak görmemekte, devletin kendilerinden aldığı vergilerle, savaş ve savunma gibi işlerle uğraşmasını beklemekteydi. Ancak zamanla, daha önce de belirtildiği gibi, yeniçeri ordusundaki bozulmalarla kendilerini savunma ihtiyacı duymaya başlayan ve kendisini savunabildiğini gören köylüler, topraklarını korumak veya yeniçerilerin kötü uygulamalarına karşı koymak amacıyla silahlanmaya başlamıştı. Böylece askerlik daha önce algılandığı şekilden uzaklaşmış, artık köylülükten ayrı bir kavram olmaktan çıkıp birey ve topluluklar için “kendi hayatları”nın bir parçası haline gelmiştir. İşte bu değişen algı daha sonra ortaya çıkacak olan *Doğrudan Zorunlu Hizmet* için bir hazırlık niteliği taşımış, köylü neden askerlik yapması gerektiğini sorgulama gereğini artık duymaz olmuş, ayrıca ardi ardına çıkan savaşlara katıldığı için de askerlik olgusu hayatının bir parçası haline almıştır. Sonuç olarak *Dolaylı Zorunlu Hizmet*, tebaa olma ve askerlik ilişkisinin boyutunu değiştirmiş ve daha sonra uygulanacak olan *Doğrudan Zorunlu Hizmet*'in, yani zorunlu askerliğin benimsenmesini ve uygulanmasını kolaylaştırmıştır.

Doğrudan Zorunlu Hizmet diye tabir edilen askere alma şekli, devlet ile o devletin uyruğundan olan özgür bireyler arasındaki ilişkiye dayanmaktadır⁴³. Devletin asker olarak görevlendirdiği kişilere bir ücret ödemediği, ancak onların giyinme, barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşıladığı bu askere alma şeklinin ilk örneğine 16.yüzyıl başlarında yürürlüğe giren Ordinanza Kanunu'nda rastlamaktayız. Machiavelli tarafından, paralı askerlerin ve yardımcı kuvvetlerin yararsız ve tehlikeli olduğu düşüncesiyle, bir halk milisi kurmak amacıyla

⁴³ Ibid., (s. 12-17).

düzenlenmiştir⁴⁴. Zorunlu askerlik sisteminin öncülleri olacak şekilde bu tip pek çok örneğe rastlanmakla birlikte bu uygulamaların hiç biri devamlı olmamış, kapsayıcı bir zorunlu askerlik sistemi oturtamamıştır.

Bu bağlamda, “kapsayıcı ve devamlı” Zorunlu Askerlik uygulamalarının ilk örneğini Fransa’da görmekteyiz. 1793’te savaşta olan Fransa’nın elinde bulunan mevcut asker grupları o dönemki askeri ihtiyacı karşılamayınca Fransa bir bildirge yayımlayarak her Fransız vatandaşına askerlik yapma yükümlülüğü getirmiştir. Bu bildirge birlikte, kimin Fransız vatandaşı olduğunu belirlemenin gerekliliği ortaya çıkarken, gerçek zorunlu askerlik uygulaması ancak 5 yıl sonra başlayabilmiştir. Deklarasyonun yayınlanmasından sonra ilk 5 yıl orduya sadece gönüllüler alınmış, daha sonra, halktaki “devrimci ateş” sönmeye başlayınca zorunlu askerlik gerçek anlamıyla uygulamaya konulmuştur. Böylece artık gönüllü olarak askere gitmek istemeyen bireyler de askere alınarak, gerçek anlamda bir zorunlu askerlik hizmeti oturtulmaya başlanmıştır⁴⁵.

Fransa’daki uygulamaya göre askere alınan halk en az sekiz yıl askerlik yapmakla yükümlüydü. Bu da ülkenin ekonomisine büyük darbe vurmaya başlamıştı. Genç erkekler ekonomik olarak en üretken oldukları çağda askerlik yapıyorlardı. Rusya’da bu ekonomik problem askerlik kanunuyla çözüldü. Buna göre vatandaşlar bir ila üç yıl arası zorunlu askerlik hizmetini yerine getiriyorlar, sonrasında da kendilerine ihtiyaç olursa askere çağırılıyorlardı. Bu sistemle birlikte Avrupa ülkeleri savaş olmayan dönemlerde de daha az sürecek olan bir zorunlu askerlik hizmetini yürürlüğe koydular⁴⁶.

Her ne kadar bu hizmet türü oturmuş bir uygulama haline getirilmeye ve halka benimsetilmeye çalışılmışsa da bazı temel uygulamalar bu yöntemde problemlere yol açmıştır. Örneğin Fransa’daki zorunlu askerlik uygulamasına göre orta sınıf halk para vererek zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutuluyordu. Böylece zorunlu askerlik görevini genellikle sadece alt sınıf yerine getirmekteydi. Osmanlı’da ise zorunlu askerlik sisteminin uygulandığı dönemlerde gayri-Müslimler askerlik görevinden muaftı ve böylece askerlik görevini sadece Müslüman halk yerine

⁴⁴ Felix, Gilbert. Machiavelli: Savas Sanatında Rönesans. **Modern Stratejinin Yaratıcıları**.Edward Mead Earle (der). Ankara: Asam Stratejik Arastirmalar Merkezi Yayinlari, 2003, s. 9-10.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid., s. 16.

getirmiş oluyordu. Fransa'nın para karşılığı vatandaşlarını askerlikten muaf tutma uygulaması ve Osmanlı'daki zorunlu askerlik hizmetinin sadece Müslüman halkın görevi olması gibi örnek durumlar Zorunlu Askerlik Sistemi'yle ilgili problemler ortaya çıkarmış, askerliğin vatandaşların ve tebaanın tamamı tarafından benimsenmesini zorlaştırarak, devletle vatandaşlar arasındaki ilişkiyi zedelemiştir⁴⁷.

Yine de özellikle orduların modernizasyonu sırasında zorunlu askerlik uygulaması en çok tercih edilen askere alma biçimlerinden biri olmuştur. “Modern ordu, güçlü ordu” düşüncesiyle ve “Mağlubun şiarı galibi taklit etmektir” sözünün bir kanıtı olarak, girdiği savaşlarda yenilmeye ve hasar görmeye başlayan Osmanlı ordusu için, özellikle 19.yüzyıl itibariyle, kendisini yenen devletlerin, yani Çağdaş Avrupa'nın modelinde bir ordu ihtiyacı günden güne artan şekilde hissedilmekteydi. Çağdaş Avrupa modeline göre eğitilmiş, silahlanmış ve donatılmış bir ordunun kurulması için ilk girişim ise 1792 yılında III. Selim tarafından gerçekleştirilmiştir⁴⁸.

1800'lerde, Fransızlar tarafından eğitilen Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki ordusu büyük başarılar gösterince, bu başarılar karşısında korkan ve bu başarılardan çok etkilenen Osmanlı'da yenilik çabaları hızlandı. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi ve II. Mahmut tarafından Muallem Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulmasından sonra tartışılmaya başlanan zorunlu askerlik kavramına, özellikle 1830'larda, Mehmed Ali Paşa'nın büyük başarılar gösteren ve zorunlu hizmetteki köylülerden mürekkep ordusu model oldu.

Osmanlı 1844 yılında yenildiği Prusya'yı örnek almaya başlamış, özellikle 1870'ten sonra Prusya'nın Osmanlı üzerindeki etkisi çok büyük olmuştur. Prusya'yı örnek alan ve artık Ordu'da modernleşmeyi bir an önce gerçekleştirmesi gerektiğini düşünen Osmanlı da 1.Dünya Savaşı öncesinde zorunlu askere alma modelini uygulamaya sokmaya çalışmıştır. Bu tarihi izleyen 60 yıl içerisinde, ordunun modernizasyon programı çerçevesinde etkili olmaya başlayan Prusya/Almanya ekolüyle, karmaşık askere alma sistemini oturtan Osmanlı, 20.yüzyılın başlarında “altyapı eksikliği ve bir sanayi tabanının olmaması” nedeniyle büyük bir çaba

⁴⁷ Ibid., s. 15

⁴⁸ Erik J. Zürcher Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi (1844-1918). **Devletin Silâhlanması: Ortadoğu Ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik, 1775-1925**, Erik Jan Zürcher (der), 87-104. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

göstererek bir araya toplanan kitle ordusunu tam anlamıyla yönetemedi⁴⁹. Buradan, devletin askere alma yöntemini belirlerken bazı şartların var olması gerektiğini ve devletin alt yapısı ve ekonomik durumunun yöntem seçiminde göz önüne alınması gereken kriterlerden olduğunu söyleyebiliriz.

Zorunlu askerlik yöntemiyle orduya asker alınması için bazı şartların var olması gerekmektedir⁵⁰. Devlet bu şartları yerine getiremediği takdirde, Osmanlı'nın son dönemlerinde uygulanmaya çalışılan fakat başarısızlığa uğrayan zorunlu askere alma yönteminin sonuçlarına benzer başarısız sonuçlar görülmesi olasıdır. Bir devletin altyapısının, ekonomisinin ve bürokratik işlemlerinin bu şartları yerine getirebilecek durumda olması gerekmektedir. Öncelikle; askere alınabilecek potansiyel insan nüfusunun belirlenebilmesi ve sonrasında bu kişilerin durumlarının takip edilebilmesi için güvenilir şekilde düzenlenecek bir genel nüfus sayımı yapılmalıdır. Bu da devlette yoğun bir bürokrasi gerektirir ve bürokratik aktiviteleri artırır. Yine asker kaçaklarını önlemek ve yeterli sayıda askerin orduya katılmasını sağlayabilmek için etkili kurallar, yaptırımlar ve mekanizmaların oturtulması gerekmektedir. Büyük kitleler halindeki orduların beslenmesi, barındırılması, giydirilmesi ve hatta nakledilmesi için yeterli miktarda ekonomik etkinlik ve hatta birliklerin silahlandırılması için sanayi ihtiyacı vardır. Ayrıca kırsal bölgelerden gelen acemi erlerin ordunun niteliğini düşürmemesi için eğitim öğretime ihtiyacı vardır ve ordu devletle işbirliği yaparak bunun düzenlenmesini de üstlenmelidir. Bu tür bir eğitim erlerin teçhizatlara, kışlaya, kendilerine ve diğer askerlere zarar vermesini önleyebilir. Eğitimli erler ordunun niteliğini artırır ve Ordu kurumunun algılanışında önemli rol oynar. Bu erlerin eğitimi için devletle işbirliği yapan Ordu, erlerin sadece askeri alandaki eğitiminden değil, aynı zamanda diğer çeşitli eğitim biçimlerinden de sorumlu hale gelir. Söz gelimi “Ali Okulları” açar ve okuma yazma bilmeyen erlere okuma yazma öğretir. Veya günümüzde rastlanan örneklerle bakıldığında; “doğum kontrol yöntemleri”, “çevre koruma bilgisi” gibi eğitimler göze çarpmaktadır. Bu tür örneklerle de görüldüğü gibi, eğitimler erkek

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Erik J. Zürcher (der). **Devletin Silâhlanması: Ortadoğu Ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik, 1775-1925**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

vatandaşların sadece askeri ve mesleki bilgisine yönelik değil, toplumsal hayattaki rolüne yönelik de olmaktadır⁵¹.

Devletlerin zorunlu askerlik göreviyle ilgili uygulamalarına baktığımızda, hizmetin yerine getirildiği süre içinde, askerlerin sadece temel ihtiyaçlarının karşılandığını ve kendilerine neredeyse hiç nakit ödeme yapılmadığını görüyoruz. Böylece ordu, profesyonel veya gönüllü askerlerden oluşan bir orduya göre, askerlerin nicelik olarak üstünlüğü de hesaba katıldığında, daha düşük maliyete sahip oluyor. Ancak, zorunlu askerlik görevini yapan kişilerin eğitim ve üretim faaliyetlerinden uzaklaştırıldıkları hesaba katıldığında bu maliyet bir ülke için yüksek sayılmaktadır. Ayrıca profesyonel olmayan askerlerin askeri teçhizata ve askeri alt yapıya verdikleri zarar ve yüksek ölüm oranları nedeniyle devlete başka kalemlerde masraflar açtıkları da bir gerçek⁵². Bu özet mali bilgiler ışığında devletlerin uygulamalarına baktığımızda şu soruyu sorabilir hale geliyoruz. Aslında daha masraflı olan bir askere alma biçimi olan zorunlu askerlik hizmeti, hangi sebepler dolayısıyla, genel olarak, ulus-devletler tarafından tercih ediliyor ve bu devletler zorunlu askerlerden oluşan bir ordu beslemeyi yeğliyorlar?

Öncelikle, profesyonel askerlerin askerliği ve savaşı bir iş olarak gördükleri düşünülürse, daha iyi koşullar ve ücret bulmaları dâhilinde başka bir sektöre kayma olasılıklarının çok yüksek olduğu gerçeğiyle karşılaşıyoruz. Ancak zorunlu askerler, resmi ve gayri resmi yaptırımlar nedeniyle, hizmet için her zaman müsaittir ve askerlerin bu hizmetten ayrılma olasılığı da çok düşüktür. Ayrıca toplumun tüm kesimlerinden insanlara, vatandaş oldukları sürece zorunlu tutulan askerlik görevi nedeniyle devlet topyekun harp⁵³ kavramının avantajlarından yararlanabilecektir. Bu nedenle askerliğin süresinin kısa tutulması önem taşımaktadır. Osmanlı'dan kalan

⁵¹ Orduların bir eğitim yuvası olduğuna dair en ilginç örnek Köy Eğitimleri Projesidir. 1936-1947 yılları arasında, askerliğini çavuş rütbesiyle yapmakta olan askerler eğitimden geçirilerek köy eğitmeni sıfatı kazanmıştır. Öğretmen ve eğitmen sıkıntısı çekilen yıllarda bu projeye birlikte pek çok asker köy eğitmeni sıfatıyla önce eğitim alıp sonra köylüyü eğitmiştir. Bu proje daha sonra kurulacak olan Köy Enstitülerinin kuruluşuna da zemin hazırlamıştır. (Daha fazla bilgi için bkz: Barış Arslan (Yüksek Lisans Tezi). **Cumhuriyet Dönemi Eğitiminde Köy Eğitimleri Projesi**. İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2006.)

⁵² Tilly, Charles. **Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992**. Cambridge, Mass., USA: B. Blackwell, 1990.

⁵³ Topyekun Harp, ulusun bütün gücünü bir savaş için veya savaş doğma olasılığına karşı seferber etmesi durumudur. Bu kavramı tez içerisinde 2.3. Türkiye'de Ulus-Devlet Zorunlu Askerlik İlişkisi bölümünde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

gelenele, zorunlu askerlik hizmeti beş yıla kadar uzayabiliyordu. Bu nedenle, örneğin Afet İnan 1930 yılında, okullarda verilen “Askerlik Dersi” notlarından derlediği “Askerlik Vazifesi”nde, zorunlu askerlik hizmetinden ve bu görevin hem tüm vatandaşların görevi olduğundan hem de bu sürenin kısa tutulmasının memleket için ne kadar yararlı olduğundan bahsetmektedir:

Herhalde harbe giden vatandaşlardan başka memleket içinde de vatandaşlar kalmalıdır ki, Devletin umumi hayatını tutmak, orduyu yaşatmak ve idame etmek mümkün olsun. Fakat icabında, bütün milletin vatan ve istiklal uğrunda silaha sarılması esas olarak kabul olunmak lazımdır. Bunun için, bütün vatandaşların, askerlik vazifesini yaparak askerlik talim ve terbiyesini öğrenmesi lazımdır⁵⁴.

İnan, gerektiğinde bütün vatandaşların silaha sarılması ve asker olabilmesi için belirli temel eğitimler almasının gerekliliğinden ve bu eğitimlerinde zorunlu askerlik sırasında verileceğinden bahsetmiştir. Bu sözler milli eğitimde okutulmakta olan bir dersin ders kitabından alınmış sözlerdir. Zorunlu askerlik hizmeti öncesinde eğitim kurumlarındaki öğrencilere yönelik olarak askerlik bilgisi derslerinin verilmesi gerekliliği de hissedilmiş ve bu ders müfredata konulmuş, bu dersle birlikte askerlik eğitimi yalnız kışalarda değil, okullarda da verilir hale getirilmiştir. Okullarda verilen eğitimde kız-erkek öğrenci ayrımı yapılmamakta ancak askerlik hizmeti için sadece erkek vatandaşlar görevlendirilmektedir. İşte bu nedenle erkeği veya neden erkeğin seçildiğini anlamak, bir toplumsal cinsiyet rolü olarak erkeğe bütün boyutlarıyla bakabilmek ve daha önce yapılmış çalışmaları anlamak önemlidir.

⁵⁴ Afet İnan. **Askerlik Vazifesi**. İstanbul: Devlet Matbaası. 1930 (S.24).

2. ULUS-DEVLETİN ASKERİ YOLLARLA HEGEMONİK ERKEKLİK İNŞASI

Ulus-devlet makbul yurttaşı yaratma yolunda kadını ve erkeği yeniden konumlandırıp, cinsiyetlendirmiş, aileyi yeniden tanımlayıp milleti oluşturacak çekirdek kadroyu kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Görevler eksenli tanımlanan vatandaşlıkla yapması gerekenler belirlenen makbul yurttaş vatanına milletine yararlı olmak adına görevlerini seve seve yerine getirmek durumunda bırakılmıştır. Erkeğin ailenin komutanı olarak belirlendiği bu görevler bütününde erkek aynı zamanda orduda er olmuş, bedeni ve zihni belirli süreçlerden geçirilerek şartlandırılmak istenen erkeğin kendisinden güçlü bir savaşçı olması beklenmiştir. Disipline edilmek üzere orduya alınacak belirli yaşa gelmiş erkeklerde ise “sağlıklı” olma şartı aranmış, görevini yerine getirmesi gerekenler arasından orduya uyum sağlayabilecek olan erkek bedenleri ordu tarafından seçilmiştir. Böylece ulus-devlet zorunlu askerlik yoluyla vatandaşlarıyla direkt ilişki kurup, onları şekillendirmek ve toplum içindeki hegemonik erkeklik rolünü tanımlayıp benimsetmek için zorunlu askerlik alanını bu doğrultuda kullanmıştır.

2.1. ERKEKLİK ÇALIŞMALARI: ASKER ERKEK

Erkeklik kavramının bir toplumsal cinsiyet rolü olarak algılanması ve erkeklik çalışmalarının ortaya çıkması kadın hareketinin, feminist teorinin ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının sonucu olarak gelişmiştir. Kadın Çalışmaları ve feminist teori önceleri sadece kadından ve kadınlık durumlarını merkezine almış, erkeklik ve erkek kavramlarını yer yer kullansa da bunları irdilememiş, erkekligi bir sabit olarak alıp, bu sabit üzerine farklı teoriler kurmuştur. Farklı erkeklik durumları toplum içerisinde her zaman var olagelmesine rağmen bir araştırma alanı olarak kısıtlı yer edinmiştir. Feminist teorinin ve kadın hareketinin öncesinde erkeklerle ilgili araştırmalar yapıldıysa da bu çalışmalar daha çok erkeklerle ilgili bir sosyal problem ortaya çıktığında gerçekleştirilmiştir. Yine de günümüzde anladığımız erkeklik çalışmaları öncesi dönemde de önemli çalışmalar yok değildir. Örneğin Helen Hacker’in 1957’de yazdığı “The New Burden of Masculinity (*Yeni*

*Erkekliğin Külfeti*⁵⁵)” erkeklerden talep edilen yeni erkeklik modelinden ve bunun zorluklarından bahsederken, 1970’de Karl Bedranik tarafından yayımlanmış “The Male in Crisis (*Erkek Krizde*⁵⁶)” iş hayatı veya medyanın etkisiyle erkeklik rollerini yerine getirmekte zorlanan erkeklerden bahsetmiştir. Bu çalışmalar her ne kadar erkeklikten bahsediyor olsa da, özde sabit bir erkekliğin varlığını temel almış, erkeklerin özlerini gerçekleştirmede yaşadıkları problemlerden, bu problemlerin kaynaklarından bahsetmişlerdir⁵⁷. Yine de bu çalışmalar bir problem olarak nitelendirilse de farklı bir erkeklik durumundan bahsetmeleri açısından değerlidir.

Yukarıda bahsettiğimiz çalışmaların yanı sıra 70’lerden önce erkeklik daha çok biyoloji veya psikolojinin konusu olmuştur. Örneğin özcü çalışmalar erkeğin davranışlarını fiziksel özelliklerine bağlamış, toplumsal hayattaki aktifliği penisin hareketiyle özdeşleştirmiştir⁵⁸. Fakat sonraları özcü bakış açısı yapısalcı ve post-yapısalcılarca eleştirilmiş⁵⁹, konu biyolojik ve psikolojik temelden uzaklaşıp sosyal-toplumsal bir boyut kazanmıştır. Böylece erkeklik çalışmaları, toplumsal cinsiyet çalışmaları arasındaki yerini alıp farklı süreçler geçirerek erkekliği ve erkeği derinlemesine araştırmaya başlamıştır.

Feminist teori ve sosyolojik çalışmalar içerisinde kendine yer bulan erkeklik çalışmaları veya sosyolojik erkeklik çalışmaları, feminist düşünce tarihinin dalgalarına benzer şekilde üç teorik dalgaya sahiptir: 1950’lerden sonra ortaya çıkan ve çoğunlukla toplumsal erkeklik değerlerine uyum sağlamaya çalışmanın erkeklerin yaşamında yarattığı olumsuzluklar ve erkeklere ödediği bedeller hakkındaki çalışmalar birinci dalgayı oluştururken, daha çok erkek iktidarının oynadığı merkezi rolü inceleyen ve özellikle hegemonik erkeklik kavramını ortaya atan çalışmalar ise ikinci dalgayı oluşturmaktadır. Üçüncü dalga erkeklik çalışmaları ise feminist post yapısalcı ve post modern düşünceden etkilenmiş ve

⁵⁵ Çeviri bana aittir.

⁵⁶ Çeviri bana aittir.

⁵⁷ Tim Carrigan,; B. Connell, J. Lee. Toward a New Sociology of Masculinity. **The Masculinity Studies Reader**. Rachel Adams ve David Savran (der) s. 99-118. Malden, Mass: Blackwell, 2002. (s. 104)

⁵⁸ Freud, Sigmund. Sexuality and the Psychology of Love: With an Introduction by Philip Rieff. Der. Philip Rieff. New York: Touchstone, 1997.

⁵⁹ R. W. Connell. The Social Organization of Masculinity **The Masculinities Reader**. Cambridge: Polity. 2001, s. 30-50. 31-32

erkeklerin kendi kimliğini nasıl algıladığı üzerine odaklanmıştır.⁶⁰

Erkeklik çalışmalarının ve erkeklik konusunun kadın çalışmaları açısından da büyük önemi vardır. Toplumsal cinsiyet konusu tartışılırken sadece kadınlardan ve kadınlık hallerinden bahsedilmesi büyük çerçeveyi görmemizi engellemekte ve hatta kadını ve kadınlık hallerini algılamakta hatalara düşmemize neden olmaktadır. Örneğin daha önceleri Millet ve Walby gibi isimlerin kadınların üzerindeki sistematik erkek tahakkümünü açıklamak için geliştirdikleri patriarki kavramı, erkeklik çalışmalarıyla birlikte “biyolojik indirgemeci, tarih-dışı, homojen ve tekçi erkek egemenliği yorumuna dayanan, aşırı basitleştirici bir kavram”⁶¹ olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Erkekliğin de kadınlık gibi toplumsal cinsiyet dinamikleri içerisinde cinsiyetlendirilerek bir toplumsal inşa ürünü olduğu düşüncesi kabul görmüş⁶², toplumsal cinsiyetin kadının da erkeğin de gerçekleştirdiği performanslar bütünü olarak algılanması yaygınlık kazanmıştır.

2.1.1 ERKEKLİK

Peki, erkeklik ne demektir? Erkeklikle ilgili bugüne kadar yapılmış araştırma veya çalışmaların ortak bir erkeklik tanımı yoktur. Yapısalcıların çalışmalarında erkeklikler (masculinities) çoğunlukla çoğul, değişken ve baskın söylemlere göre şekillenmiş tarihsel süreçler sonucu ortaya çıkmış olgular olarak geçmektedir. Yine de bu tanımların ortak noktaları vardır. Bu ortak noktalardan yola çıkılarak erkeklik; “belirli bir kültürel veya örgütsel bölgedeki erkeklerle özdeşleştirilmiş feminen olmayan davranış, konuşma şekli ve alışkanlıklar”⁶³ şeklinde tanımlanabilir. Burada önemli olan nokta erkekliğin “öteki”, yani kadınsılık üzerinden tanımlanmış olmasıdır. Örneğin Kimmel erkekliğin ne olduğunu değil ne olmadığını açıklamayı daha fonksiyonel bulmuştur. Kimmel erkekliği, kadınsılıktan kaçış, eşcinsellikten korkma ve bulunduğu toplumda “öteki” olarak tanımlanmış kimliklerden uzaklaşma

⁶⁰ Whitehead, Stephan M.& F. J. Barrett, The Sociology of Masculinity. **The Masculinities Reader**. Stephen M. Whitehead and Frank J. Barrett (der). Malden, MA: Blackwell Publishers, 2001. Cambridge: Polity. 2001. s.1-26. (s. 15).

⁶¹ Serpil Sancar, **Erkeklik: İmkansız İktidar**. İstanbul: Metis. 2009. (s. 24).

⁶² Ibid., s 25.

⁶³ Whitehead, Stephan M.& F. J. Barrett The Sociology of Masculinity. **The Masculinities Reader**. Stephen M. Whitehead and Frank J. Barrett (der). Malden, MA: Blackwell Publishers, 2001. Cambridge: Polity. 2001. s.1-26. (s. 15)

olarak özetlemiştir⁶⁴. Yani çalışmalar erkeklikten önce ötekiyi tanımlamış, erkekliğin bunun üzerinden kurulduğunu belirtmiştir.

Erkekliğin bir toplumsal inşa olmadığı görüşünde olan çalışmalar ise daha önce belirttiğimiz gibi farklı alanlara yoğunlaşmışlardır. Özcü yaklaşımlar erkekliği biyoloji eksenli almış, örneğin şiddet uygulamanın testosteron hormonunun vücuttaki oranıyla ilişkisi olduğunu iddia etmiş, erkeklerin saldırgan yapısını yüksek testosteron oranına bağlamıştır. Yapısalcılar ise testosteron-şiddet arasında bir doğru orantı olmadığını yapılan araştırmalarca kanıtlandığını belirtmiş, daha az testosteron oranına sahip erkeklerin, yüksek oran sahibi erkeklerden daha fazla şiddet uygulayabiliyor olmasının biyolojik değil ancak toplumsal nedenlerle açıklanabilir olduğunu iddia etmiştir. Yine psikoloji ve psikanaliz temelli erkeklik çalışmalarında erkekliğin inşasını, örneğin Freud iğdiş edilme korkusuna, Lacan sembollerin hiyerarşisine bağlamıştır⁶⁵. Buradan da görüleceği gibi “erkeklik” aslında pek çok alanın konusu ola gelmişse de bu çalışmaların çoğunda “bir toplumsal cinsiyet rolü olan erkeklik” değil erkeğin kendisi ve yine erkeğin doğası gereği hayata geçirdiği aktiviteleri ve karakteri söz konusudur. Bu gibi çalışmalar günümüzde “manhood” yani erkek olma durumu kavramının altında toplanmakta ve özcü olarak sınıflandırılmaktadır.

Bu çalışmanın konusu olan *erkeklik* ise toplumsal cinsiyet rolü olarak tabir ettiğimiz erkekliktir. Bu tür çalışmaların çoğunu etkileyen üçüncü dalga erkeklik çalışmaları erkek-kadın arasındaki eşitsizliğin nasıl üretildiğini veya nasıl yeniden üretildiğini anlamak adına erkeklik ve iktidar ilişkisini incelemiş, kimi fiziksel şiddete odaklanırken, kimi ordu veya şirketler gibi erkek egemen kurumsal iktidar kullanımını ele almıştır. Foucault gibi post-yapısalcı düşünürlerin görüşlerinden yola çıkanlar gücü sorgularken, kullanılan, karşı çıkılan ve sayesinde erkek egemenliğinin ve eşitsizliklerin meşrulaştırıldığı “söylem” kavramına dikkat çekmişlerdir⁶⁶.

Erkeklik çalışmaları veya erkeklik denildiği zaman unutulmaması gereken şey toplumda bir tek erkeklik modelinin değil *erkekliklerin* var olduğu, çoklu erkeklik

⁶⁴ Michael S. Kimmel. Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity. **Theorizing Masculinities**, s.119-141. Calif.: Sage Publications. 1994. TMR, sf 266-287

⁶⁵ R. W. Connell. Psychoanalysis on Masculinity. **Theorizing Masculinities**. Harry Brod, Michael Kaufman (der). California: Sage Publications, 1994. s.11-35.

⁶⁶ Whitehead, Stephan M.& F. J. Barrett. The Sociology of Masculinity. (s. 17).

modellerinin mekân ve zaman içinde farklılıklar gösterdiği'dir. Örneğin Bordo “*Gentleman or Beast? The Double Bind of Masculinity*” (Centilmen mi Canavar mı? İki Arada Bir Derede Erkeklik) makalesinde Amerikan toplumunda hem kışkırtılan hem de kontrol altına alınmaya çalışılan genç erkek libidosundan bahsetmiş, toplumdaki iki farklı mesajın genç erkekler için ne tür karmaşalara sebep olabileceğini tartışmıştır⁶⁷. Burada saldırgan olan ve şiddet kullanan erkeklerin hal ve tavırları; futbol takımı kaptanları, müdürleri veya ebeveynleri gibi bu ergen gençler üzerlerinde etki sahibi otoriteler tarafından onaylanırken, yine aynı otoriteler kendilerinden saygılı ve kibar davranmalarını beklemekte, toplumda örnek olarak kendilerine takım kıyafetler giymiş, sakin ve başarılı erkekler gösterilmektedir. Böylece ergen erkekler toplum içinde oynamaları gereken iki farklı rol arasında gel git yaşamakta, bu da bize bireylerin erkekliklerinin inşasının neredeyse hayat boyu sürdüğünün ve toplumsal olduğunun bir örneği olarak verilmektedir.

Yine başka bir örnek de Japonya’daki rekabet halindeki erkeklikleri (competing masculinities) anlatan Karlin’dir. Bir yandan Japonya’nın kendisini milliyetçi olarak nitelendiren, batı yanlısı bir politika izleyen politikacıların centilmen tavırları ve “kadınılaşmış” zevkleri, diğer yandan kendilerini gerçek milliyetçi olarak nitelendirip maço Japon erkeği imajını korumaya çalışan grupları incelemiştir. Bu iki grup bir yandan kimin daha erkek olduğunu kanıtlamaya çalışırken paralelinde ise kimin daha milliyetçi olduğunu tartışmaktadır⁶⁸. Toplumsal cinsiyetin bir süreç içinde gerçekleştiği ve farklılaşabileceğini gösteren bu örnek aynı zamanda toplumsal cinsiyetin pek çok bileşeninin olabileceğini gösterir. Bu iki örnekle de anlaşılacağı gibi toplum içinde pek çok erkeklik aynı anda, aynı coğrafyada ve ülkede (Japonya örneğinde olduğu gibi) veya aynı sınıf veya kimlik grubu içerisinde (Amerikan lise öğrencileri örneğinde olduğu gibi) var olabilmektedir. Bu da bize erkeklik rollerinin aynı kişiler tarafından bile zaman içerisinde farklı şekilde oynanabileceğini gösterir.

Her ne kadar “erkeklik”ten bahsederken çoğunlukla erkeklerden bahsediyor olsak da, Halberstam erkekliğin erkek bedenine indirgenmemesi gerektiğini

⁶⁷ Susan Bordo. **The Male Body: A New Look at Men in Public and in Private**. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2000. s. 229-264.

⁶⁸ Jason G. Karlin, The Gender of Nationalism: Competing Masculinities in Meiji Japan, *Journal of Japanese Studies*, Vol. 28, No. 1 (Winter, 2002), pp. 41-77

hatırlatmaktadır⁶⁹. Özden, biyolojiden bağımsız olduğu düşünülen toplumsal cinsiyet kavramının erkek bedenine indirgenmesi problemlidir. Erkeklik bir rol ise bu rolü herhangi bir beden sahneleyebilir. Bu nedenle erkeklik kavramı (masculinity) bir ayrıma gitmiş ve dişil erkeklik (female masculinity) ve eril erkeklik (male masculinity) olarak ikiye ayrılmış, ancak toplumda ve erkeklik çalışmalarında dişil erkeklığı görmezden gelme geleneği sürmüştür. Halberstam'a göre dişil erkeklığı görmezden gelme erkeklığı erkekle, iktidar ve baskıyla özdeşleştirme açıkça ideolojiktir. Bu tezde ise, tezin konusu olan hegemonik erkeklik, bir sonraki bölümde daha net görüleceği gibi, toplum içerisinde sadece erkekle özdeşleştirildiği için ayrıca bir dişil-eril ayrımına gitmeye ihtiyaç duyulmadı.

2.1.2. HEGEMONİK ERKEKLİK

Farklı erkekliklerden bahsediyor olmamıza rağmen çoğu zaman egemen bir tek erkeklik modelinden bahsedebiliyoruz. “Hegemonik erkeklik” kavramı 1980’lerde, Gramsci’nin *hegemonya* kavramının erkeklikle ilişkilendirilmesi sonucu ortaya çıkmış bir kavramdır ve hegemoni, erkeklığe şu anlamıyla eklenmiştir⁷⁰: “Hegemoni, kültürel dinamikler yoluyla belirli bir grubun bulunduğu toplulukta sahip olduğu ve sürdürdüğü egemen durumdur. Hegemoni, ihtilafların sonucudur ve durağan değildir, tarihsel olarak değişkendir. Hegemonik herhangi bir sistem doğası gereği güvensizlik yaratmak durumundadır”⁷¹. Bu tanımdan yola çıkarak kullanıldığı ilk yıllarda hegemonik erkeklik kavramı, dominant bir grubun, erkeklerin kadınlar üzerinde baskın olmasını sağlayacak şekilde geliştirdikleri davranış ve tutumlar olarak tanımlanmıştır⁷². Ayrıca diğer erkeklik biçimlerinden, özellikle ikinci sınıf olarak tanımlı erkekliklerden ayrılır, her ne kadar toplumda çoğunluğun sahip olduğu bir özellik olmadığı için “normal” olarak adlandırılmasa da normatif olarak ele

⁶⁹ Judith Halberstam (). An Introduction of Female Masculinity: Masculinity without Men. *The Masculinity Studies Reader* (der. Rachel Adams ve David Savran) içinde s. 355-374.

⁷⁰ John Tosh Hegemonic Masculinity and the History of Gender. **Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History**. Stefan Dudink, Karen Hagemann, and John Tosh (der). New York: Palgrave, 2004 (s.41-58).

⁷¹ Jacobus Adriaan du Pisani. Hegemonic Masculinity in Afrikaner Nationalist Mobilisation, 1934-48. **Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History**. Stefan Dudink, Karen Hagemann, and John Tosh (der). New York: Palgrave, 2004. s. 157-176. (s. 159)

⁷² R. W. Connell & J. W. Messerschmidt. Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. **Gender & Society**, Vol. 19 No. 6, December 2005, s. 829-859. (s. 832)

alınabilir. Hegemonik erkeklik bir toplum içerisindeki en “şerefli” erkeklik biçimidir ve gerçekte var olan bütün erkeklik rollerinin kendilerini bu değerli erkeklik modeline göre konumlandırmasını talep etmekte, ayrıca kadınların evrensel ikinci sınıflığını da meşrulaştırmaktadır⁷³. Bu güce sahip olduğu için hegemonik erkeklik şiddet içerir demek yanlış olur; hegemonik erkeklik kendisini kurumsal güç, kültürel iktidar ve ikna gücü kullanımı yoluyla (eğitim ve medya gibi)⁷⁴ dayatmakta, en önemlisi de Nagel’in belirttiği gibi kendisini öteki üzerinden kurmaktadır: “Gerçekte hegemonik erkeklik çoğunlukla diğer sınıf, ırk ve cinsellik temelli erkekliklerin karşıtı olarak kurulur. Hegemonik erkeklik, sövülse de sayılsa da, diğer erkekliklerin üzerinden kendilerini tanımladıkları veya rekabet içine girdikleri bir standart olarak varlığını sürdürür”⁷⁵. Toplumda var olan erkekliklerin değişken yapısına dikkat çekilirken burada erkeklik kavramından ayrı şekilde hegemonik erkekliğin bir standart, bir sabit olarak ele alındığını görüyoruz.

Hegemonik erkeklik her zaman negatif anlamlar içermek durumunda değildir. Örneğin daha az baskıcı ve insancıl bir hegemonik erkeklik rolü, toplumsal cinsiyet hiyerarşisi aşıldıkça mümkün olabilir görüşü varlığını korumaktadır. Veya toplumda var olan erkeklik modellerinden biri var olan hegemonik erkekliğe meydan okuyarak zamanla hegemonik erkeklik modeline dönüşebilir. Örneğin fiziksel gücün temel alındığı bir egemen erkeklik modelinden zekâ veya iş başarısının temel alındığı bir hegemonik erkeklik modeline geçilebileceği gibi, hamasi söylem barışçıl söyleme dönüşebilir. Örneğin Türkiye’dekine benzer şekilde milliyetçi ve savaşçı olmanın hegemonik erkeklik rolünün önemli parçası olduğu İsrail’de, barışçıl söylem sahibi kimi topluluklarda savaş karşıtlığı ve vicdani retçilik hegemonik erkeklik haline gelebilmekte, diğer erkeklik modelleri ikinci sınıf olarak nitelendirilip, doğru ve şerefli erkeklik savaş karşıtlığı üzerinden tanımlanabilmektedir⁷⁶. Yine aynı şekilde kimi modern hegemonik erkeklik modellerinde sanata duyarlı, kadınlarla rahat iletişim kuran erkeklik modeli hegemonik hale gelmiş, kendisinin öncesinde var olan hegemonik erkeklik modelini gelişmemiş toplumların erkeklik modeli olarak

⁷³ Ibid.

⁷⁴ John Tosh. Hegemonic Masculinity and the History of Gender.

⁷⁵ Joane Nagel. Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations. **Ethnic and Racial Studies** 21(2), 242-269. (247). 1998. (s. 247)

⁷⁶ Andreas Speck. Dünyada Çağdaş Red ve Red Hareketlerinin Ana Hatları: Savaş Karşıtı Uluslararası Hareket İçinde Red. **Birikim**, 207, Temmuz. 2006.

göstererek aşağılamış ve ötekileştirmiştir. Örneğin Meksikalı erkekler kaba ve cahil olarak tanımlanmış, yeni hegemonik erkeklik kendisini Meksikalı erkekliği ötekileştirerek kurmuş ve eğitilmiş, kibar erkeklik rollerini “doğru” erkeklik olarak tanımlayarak hegemonik erkekliği yeniden kurmuştur⁷⁷. Kısacası hegemonik erkeklik toplumda var olan erkeklikler gibi çoğul olmasa da değişken olabilmekte ancak bu değişim daha zor ve uzun vadede olduğu için çoğu zaman belirli bölge ve zaman dilimlerinde bir sabit olarak alınıp üzerinde araştırmalar yapılabilmektedir.

Hegemonik erkeklik kavramı da erkeklik kavramına getirilen pek çok eleştiriden nasibini almıştır. Bu eleştirilerden en önemlisi erkekliğin, toplumsal cinsiyetin heteronormatif kurgulanması çerçevesinde incelenmesi ve böylece erkek-kadın (male-female) ikilemini yeniden yarattığı yönündedir. Böylece toplumsal cinsiyet rolleri içerisindeki farklılıkları ve harici durumları görmezden gelmekte, ayrıca cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) ikiliğini yeniden kurup bedenini doğallaştırmaktadır⁷⁸. Burada esas eleştirilen tam oturmamış olan kimlik-toplumsal cinsiyet ilişkisidir. Kimlik çalışmalarının son 20 yılda yoğunlaştığı düşünülürse bu iki kavram arasındaki ilişkinin oturmamış olması yapılan çalışmaların azlığına ve iki çok yeni araştırma alanının tecrübesizliğine verilebilir. Bütün bu eleştiriler özellikle 20 yıl öncesinin erkeklik çalışmalarına yöneliktir ve son 20 yılda, hali hazırda bulanık bir kavram olarak erkeklik kavramının da hegemonik erkeklik kavramının da daha oturmuş kavramlar haline gelip, teorilerin daha tutarlı olduğu söylenebilir⁷⁹.

Diğer bir eleştiri ise hegemonik erkeklik ve model sorununda ortaya çıkmaktadır. Araştırmaların çoğunda hatırı sayılır iktidar sahibi erkeklerin “ideal erkeklik” olarak nitelendirilen özellikleri taşımadığı görülmektedir. Bu eleştiri daha çok hegemonik erkekliği bir sabit olarak alan çalışmalar için geçerlidir. Gramsci’nin kullandığı hegemoni kavramından farklı olarak, hegemonik erkeklik kavramında gücü elinde tutan örnek bir gruba ihtiyaç yoktur. İdeal durumu tanımlayan durumlarda örnek kişi veya gruplara ihtiyaç duyulmadığı, hegemonik erkekliğin olmayan, ideal bir erkeklik modeli üzerinden söylemle kurulduğu, örneklerin

⁷⁷ Pierrette Hondahne-Sotelo ve Michael A. Messner. Gender Displays and Men’s Power: The “New Man” and the Mexican Immigrant Man. **Theorizin Masculinities**, der. Harry Brod and Michael Kaufman. California: Sage Publications, 1994.

⁷⁸ Stephan M. Whitehead. Man: The Invisible Gendered Subject? **The Masculinities Reader**. Stephen M. Whitehead and Frank J. Barrett (der). Malden, MA: Blackwell Publishers, 2001. s. 351-368.

⁷⁹ Connell & Messerschmidt. Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept (s. 832).

söylemler doğrultusunda yaratıldığı düşünülebilir⁸⁰.

Hegemonik erkeklik iktidar ve otoritenin diğer bileşenlerinin –etnik köken, coğrafya, uluslararası konjonktür- cinsel kimlikle nasıl ifade edilebileceğinin sorgulanması için kavramsal bir araç görevi görür⁸¹. Hegemonik erkeklik tanımı sonucu ikincil, bastırılan erkekliklerin bileşenleri açığa çıkarılabilir. Örneğin o toplum içerisinde hangi tür etnik kimliğin, cinsel yönelimin veya meslek grubunun ötekileştirilip aşağılandığı veya bir eksiklik ya da yanlışlık olarak görüldüğü incelenebilir. Hegemonik erkekliğin Meksikalı erkeklik karşıtı olarak kurulduğu Amerika’da, iktidar sahibi beyazların Meksikalılar üzerinde iktidar ve otorite sahibi olduğu söylenebilir.

Hegemonik erkeklikle ilgili önemli noktalardan biri de bu kavramın özneyi görünmez kılması durumudur. Hegemonik erkeklik kavramına göre özne, Althusseryen tanımla, ideolojik bir aygıt olarak hegemonik erkekliğe maruz kalmaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet kavramı tek değil çok boyutlu bir olgu olarak ele alındığında, yani özneyi oluşturan ve onu görünür veya görünmez kılan dinamiklerin (etnisite, sınıf vb.) birbiri içine geçmiş, kesişmiş veya çakışmış kavramlar olduğu düşünüldüğünde, tarihsel olarak değişken bir kavram olan toplumsal cinsiyetin özneyi görünmez kılması mümkün değildir⁸².

Bütün bu eleştirilerden sonra günümüzdeki erkeklik ve hegemonik erkeklik kavramlarıyla ilgili şu sonuçlara varılabilir⁸³: erkeklikler çoğuldur ve erkeklikler arasında hiyerarşi söz konusudur. Kimi erkeklik rolleri sosyal olarak daha merkezidir ve diğerlerine nazaran otorite ve iktidarla daha çok ilişkilendirilmiştir. Hegemonik erkeklik ise hegemonik olmayan erkekliklerin baskı altına alınmasıdır. Hegemonik erkeklik diğer erkekliklerin yok olmasına neden olmamakta, toplum içinde farklı erkeklikler varlıklarını sürdürmeye devam etmektedirler. Hegemonik erkeklik yerel bir kavram olarak ele alınabileceği gibi, günümüzde küresel hegemonik erkeklik modelinden de bahsedebiliyoruz ve bunu uluslararası ilişkiler veya dünya politikası alanlarındaki hegemonik erkeklik araştırmalarında görebiliyoruz.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ John Horne. *Masculinity in Politics and War in the age of nation-states and World-Wars, 1850-1950. Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History*. Stefan Dudink, Karen Hagemann, and John Tosh (der). New York: Palgrave, 2004. s.22-40.

⁸² Connell, Messerschmidt. *Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept*.

⁸³ Ibid.

Yeni kurulmakta olan bir ulus-devlette, yani Kemalist dönem Türkiye'sinde hegemonik erkeklikle ilgili bir çalışmada, toplumu baştan yaratmaya, ideal hale getirmeye çalışan bir elit, asker kökenli politik grubunu hegemonik erkeklik kavramıyla ilişkisi yadsınamaz. Bu nedenle, Türkiye'de hegemonik erkeklik ve ideal erkek üretim laboratuvarı olarak adlandırılan zorunlu askerlik hizmet süreci ilişkisi, yani ulus-devletin askeri yollarla hegemonik erkeklik inşası ayrıntılı olarak ele alınmalıdır.

2.2. TÜRKİYE'DE ULUS DEVLET-ZORUNLU ASKERLİK İLİŞKİSİ

Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi, zorunlu askerliğin bir askere alma biçimi olarak tercih edilmesi sadece askeri pratik nedenlerden değil, çoğunlukla politik nedenlerdendir⁸⁴. Zorunlu askerlerden oluşmuş ordular, ulusların inşası için önemli araçlar olarak kullanılmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmakta olan ulus-devletler için bu ordular çok büyük önem arz etmiştir. Zorunlu askerlik sisteminin ihtiyaçlarının karşılanması için devletin geliştirmek zorunda olduğu bürokratik sistemler, nüfus sayımı ve ekonomik etkinlikler sayesinde ulus-devletlerde bürokrasi artmış, devletler merkezi devlet özellikleri göstermeye başlamıştır. Bu da, yeni bir “millet” yaratmaya ve bu milleti tanımlamaya çalışan yeni ulus devletler için hayati önem taşıyan “merkezileşme” pratiklerinin hız kazanmasını sağlamış, ayrıca merkezileşen devletlerin uluslar arası ilişkilerinde daha sağlam temellere oturmalarında rol oynamıştır. Bürokrasinin artması ve merkezileşme yoluyla devletler kurulum safhalarını hızlandırmış ve Sosyal Darwinist kaygıların yol açtığı “milli hedefe” ulaşmak için “milli güç” mottosunu yerine getirebilme yolunda kendilerini yola çıkılmış hissetmişlerdir.

Ancak bu sistemin mükemmel işlediğini söyleyemeyiz. Ulusların kuruluşuna katkı sağladığı düşünülen zorunlu askerlik sistemi Osmanlı'da vatandaşlık algısının oturmasında başarısız olmuştur. Bunun pek çok nedeni olmasına rağmen bazı nedenler ön plana çıkmakta ve belirleyici rol oynamaktadır⁸⁵. Bu nedenlerden biri *Bedel-i Nakdi* ve *Bedel-i Askeri* uygulamaları nedeniyle zorunlu askerlik yükünün

⁸⁴ Erik J. Zürcher. Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi.

⁸⁵ Ibid.

uyruk olarak Osmanlı'ya bağı halkların üzerinde eşit dağılmamasıdır. *Bedel-i Nakdi* ve *Bedel-i Askeri* uygulamaları nedeniyle, daha önce de belirtildiği gibi bu görev genelde Müslüman halk tarafından yüklenilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında kurulan ordu da Müslüman halktan oluşmuş ve Birinci Dünya Savaşı'na giren bu ordu, daha sonra Anadolu'da kurulacak olan Türk ulus-devletinin de habercisi olmuştur.

Zorunlu askerlerden oluşan bir ordu, ülkenin içinde bulunduğu savaşın biçimini ve bu savaşın halka sunuluşunu da değiştirebilir. Halk orduya katıldığı için artık savaş tüm halkı ilgilendirmekte ve nüfusun tamamı propaganda ile savaş için seferber edilebilmektedir. Zihinsel seferberliğin kolaylıkla gerçekleştirilebildiği bu gibi savaşlarda, daha önce kendini savaştan sorumlu hissetmeyen ve devletin bu sorumluluğu yerine getirmesini bekleyen halk artık kendisini savaşın bir parçası olarak hisseder. Bu kavram içinde “sivil cephe”, “geri cephe” gibi kavramlar oluşur, ayrıca asker millet kavramı ortaya çıkar.

Cephe, sivil cephe ve geri cephe gibi kavramların ortaya çıkması ve halkın savaşı benimsemesiyle siviller ve askerler arasındaki farkın bulanıklaştığı bu tür durumlar için “Topyekun Savaş” ve “Ordu-Millet” kavramlarını anlamak önemlidir. Zorunlu askerlik sisteminin dünyada uygulanmaya başlanmasıyla beraber yeni bir kavram olarak *Topyekun Harp* askeri literatüre girmiştir ve bu kavram günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Genel Kurmay Başkanlığı'nın tanımına göre Topyekun Harp⁸⁶ “bir ulusun bütün güçlerini (ekonomik, politik ve sosyo-kültürel) harbin akışına göre kullanması durumu”dur. Ekonomik, politik ve sosyo-kültürel güçlerin arasına coğrafi güç de eklenebilir. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği tarafından 1990 yılında hazırlanan *Devlet'in Kavramı ve Kapsamı*'na göre topyekun savaş gücünün özellikleri şöyle sıralanabilir: coğrafya, askeri hazırlık derecesi, endüstri kapasitesi, doğal kaynaklar, milli imkânlar, milli karakter, lider nitelikleri ve diplomasi kalitesi.

Sonuç olarak, topyekun harp gereği milli savunma ile içinde bulunulan savaş ve güvenlik konularındaki aktiviteler artık sivillerin de ilgi alanı olmuştur. Bütün nüfus fiziksel ve moral yeteneklerini, politik ve sanayi araçlarını, savaş zamanında veya her

⁸⁶ Milli Güvenlik Kurulu. **Devlet'in Kavram ve Kapsamı**. Ankara: 1. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 1990.

an savaş çıkabileceği düşüncesiyle barış zamanında da, düşmanı yenebilmek için kullanmaktan çekinmemelidir. “Sivil” ve “asker” arasındaki farkın belirsizleştiği, yani savaş cephesi ve sivil hayat arasındaki çizginin bulanıklaştığı bu kavramla savaş dönemleri dışında da siviller askeri hayatla bütünleşmiş ve “ordu-millet” kavramı ortaya çıkmıştır.

Ayşe Gül Altınay ve Tanıl Bora'nın belirttiği gibi, milliyetçilik ve militarizm 19. ve 20.yy'a damgasını vurmuş iki kavramdır⁸⁷. Bu iki ideoloji, daha önceki bölümlerde de açıklandığı üzere çeşitli şekillerde birliktelik göstermiş, bazen birbirlerini tamamlamış bazen de bir bütün haline gelmişlerdir. Altınay ve Bora'ya göre milliyetçilik ve militarizm arasındaki ilişki iki eksenle incelenebilir. Bunlardan birincisi “savaşlar, ulus devletler ve modern milliyetçilikler” eksenidir. İkinci eksen ise “vatandaş orduları, zorunlu askerlik ve eğitim eksenidir”. Askere alma biçimleri arasından “zorunlu askerlik hizmeti” yönteminin seçilmesiyle birlikte günümüz orduları “milli ordu” özelliği kazanmıştır. Dönemin gereklerine göre biçimlenen bu ordu şekli, ordu-millet mitiyle de iç içe geçerek, Altınay ve Bora'ya göre Türk milliyetçiliğinin temelini oluşturmaktadır.

Modernizm, milliyetçilik ve militarizm ilişkilerinde “irfan ve medeniyet” “askerlik ve savaş”la özdeşleştirilmiştir. Bir toplumun muasır medeniyetler seviyesine çıkması güçlü bir orduyla, yani uluslar arası arenada sağlam bir duruşla gerçekleşecektir. Ünder'e göre bu düşüncenin arkasında Kemalizm'in Spartan öğeleri yatmaktadır ve öğeler temelini 19.yy Alman askeri düşüncesinden ve özellikle Goltz'dan almaktadır⁸⁸. Bu görüşe göre güçlü bir ordusu olan millet hem devletlerarasında güçlü bir konuma gelecek, hem de bu güçlü konum sayesinde güçlü medeniyetler seviyesine çıkacaktır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında da devam eden orduyu yenileme gereksinimleri 1930'lardan sonra şekil değiştirmektedir. Önceleri köylü olarak tabir edilen, savaş zamanları ancak ihtiyaç oldukça askere çağırılan ve böylece askerlik ve tebaa olmak arasında çok da büyük bir bağlantı görmeyen halk, savaşların ve orduların şekil değiştirmeye başlamasıyla birlikte potansiyel askerler olarak görülmeye başlanmıştır. Erkek

⁸⁷ Altınay ve Bora: Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik

⁸⁸ Ünder: Goltz, Milleti Müsellaha ve Kemalizmdeki Spartan Öğeler.

tebaa'nın kendisini asker olarak görmesinin sağlanması ise zaman almıştır. Askerliğin, devletin görevlendirdiği, işi askerlik olan kişilerce yapılması düşüncesinde olan halkın kendisini asker olarak görebilmesi için bunun bir görev olduğunun belirtilmesi gerekmiştir. 19.yy'da başlayan yeniliklerle askerliği zorunlu bir görev haline getirmeye çalışan Osmanlı devleti özellikle 1.Dünya Savaşı sırasında halkı düzenli olarak orduya çağırması, böylece halk gözünde askerliğin “kendi” işleri olduğu düşüncesi yaygınlaşmıştır.

Osmanlı'nın son dönem orduda yenilik çalışmalarını özellikle Prusya ve Almanya etkisinde kalarak yaptığı düşünülürse, bu iki ülkenin dünya ve askerlik algısını bilmek çok önemlidir⁸⁹. Ünder'in, Osmanlı'nın ordu anlayışı üzerinde çok büyük etkisi olduğunu düşündüğü Goltz'un görüşlerine göre, bütün ulusu silâh altında tutmak ekonomik açıdan olanaksız olduğundan “ulusun bütün üyelerine askeri eğitim verebilmek için, “heyeti askeriye” (devamlı, profesyonel subay kadrosu) ile “heyeti ahali”nin mezcini ve askerlik hizmetinin “umum efradı ahali” üzerine tamimi zorunlu askerlik sistemi gerekir.”⁹⁰. Afet İnan'ın daha önce alıntılıdığımız sözleri göz önüne alındığında, Goltz'un bu konuyla olan düşünceleriyle benzerliği dikkat çekmektedir. Ayrıca yine İnan Goltz'un görüşlerine paralel şekilde şunları da eklemiştir:

Muharebe zamanı ve bilhassa hizada, bütün milleti silah altına almak, milletin umumi ve iktisadi faaliyetlerini sekteye uğratar; bu sebeple millet efradından, muayyen bir yaşta olanlar, hizada daimi orduyu vücade getirir; ve askerlik talimleri ve terbiyesile meşgul olur...⁹¹

Kışlalarda verilecek olan zorunlu askerlik hizmeti ve askerlik eğitimi öncesinde tüm öğrencilere yönelik olarak düzenlenmiş bu derslerde sadece zorunlu askerlik hizmetinin sebebi ve avantajlarından değil, aynı zamanda bu ordunun “milli” ordu olma özelliğinden, yani halk tarafından oluşturulduğu gerçeğinden bahsedilmiştir. Bu orduların avantajlarına bir de güvenilirlik eklenmiş, milli orduların daha güvenli olduğuna dair inançlar dile getirilmiştir:

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ünder

⁹¹ İnan

Bizim bahsettiğimiz ordu, halis milli ordudur. Memleket ve milli gaye ile alakası olmayacak olan ücretli askerlerden mürekkep ordu, hatta gönüllü askerlerden mürekkep ordu bizce muteber değildir ve mevzuubahis değildir.”⁹²

Atatürk’ün katkılarıyla yazılmış olan bu ders kitabında geçen sözlerden de anlaşılacağı üzere, ücretli ve gönüllü askerlerden oluşmuş bir ordunun memleket ve milli gaye ile alakasının olmayacağı belirtiliyor, ücretli ve gönüllü askerlerin güvenilmez olduklarından söz ediliyor.

Ancak günümüzde, her ne kadar milli amaçlar doğrultusunda bir halk ordusu talebi varlığını sürdürüyor olsa da, profesyonel askerlerin orduya alımının artması ve zorunlu askerlik süresinin giderek kısalıyor olması da bizi başka bağlantılar aramaya götürür. “Ordudaki silahlar, ulaşım ve iletişim sistemleri ne kadar gelişmiş olursa; bürokrasinin de o kadar ayrıntılı olması, silahlı kuvvetler üyelerinin o kadar uzmanlaşması ve profesyonelleşmesi gerekir ve ordu örgütlenişi büyük sivil şirketlerin örgütlenişine benzer hale gelir. Kapsayıcı “halk ordusu” tanımı, bu koşullar altında uygunsuz ve gereksiz hale gelebilir. Vatanseverlik ve militarizm arasındaki bağlantının modası geçmiştir. İşlevsel disiplin ihtiyacı beden ve zihnin şartlandırılmasının önüne geçmiştir. Örneğin bu tür bir tartışma şu anda “küçük ama kuvvetli” daha profesyonel bir ordu lehinde, sözde evrensel askerlik mecburiyetini (özellikle de kadınlarınkini) sona erdirmek için seslerin yükseldiği İsrail’de yapılmaktadır”⁹³. Demek ki artık toplumu militarize etmek amacıyla veya başka nedenlerle talep edilen halk orduları bir dönüşüm geçirmektedir. Ancak yine de bu dönüşüm henüz tamamlanmamıştır ve hem zorunlu askerlik uygulaması hem de Milli Güvenlik eğitimi, en azından Türkiye Cumhuriyeti’nde devam etmektedir.

Savaş sonrasında kurulan ve bir ulus-devlet olma yolunda ilerleyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti içerisinde vatandaşlık hak ve görevlerinin tanımlanması sırasında askerlik her erkek vatandaş için zorunlu hale getirilmiştir. Ancak 1930’lardan sonra, daha önceleri bir ihtiyacın gereği olarak uygulanan askere alma kavramında değişiklikler oluşmaya başlamıştır. Altınay ve Bora’ya göre, özellikle Türk Tarih Tezi’nin yazılmasıyla birlikte ordu bir gereklilik, askerlik de bir görev olmaktan çıkacak, “Türk milletinin kültürel ve ırki özellikleri arasında ayrıcalıklı bir

⁹² İnan

⁹³ Nira Yuval-Davis. **Cinsiyet ve Millet** (s. 186).

konum kazanacaktır⁹⁴. Vatandaşın görevi halindeki askerliğin vatandaşın kültürel, hatta ırksal özelliği haline gelmesi durumu, yani bu değişim, vatandaşlığa dayalı milliyetçilik kurgusundan etnisist (hatta ırkçı) kurgusuna geçişi yansıtmakta, bu da ordu-millet mitinin Türk milliyetçiliğine özgü kurgusunu gözler önüne sermektedir⁹⁵. Yani zorunlu askerlik 1930'lardan sonra başka anlamlar da kazanmış ve Türk milletinin bir özelliği söylemi oluşmuştur.

⁹⁴ Altınay ve Bora. Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik.

⁹⁵ Altınay, Bora; 2001

3. TOPLUMSAL CİNSİYET VE ZORUNLU ASKERLİK

3.1. ASKER ERKEK BEDENİ: ASKERİ DİSİPLİN VE POLİTİKA

Nasıl oluyor da askeri eğitimin ve askerlik hizmetinin “makbul yurttaş”ın şekillenmesini sağlayacağı düşünülüyor? Veya nasıl oluyor da insanlar, çoğunlukla da erkekler, diğer sivillere veya askerlere kendi hayatlarını kaybetmek pahasına saldıracak, hatta onları öldürecek hale gelebiliyor? Üstlerin astlara uyguladığı şiddet hoş görülüp, dominant ve saldırgan hareketler pekiştirilmeye çalışılıyor? İtaat ritüelleri nasıl işliyor, manevi seferberlik nasıl sağlanıyor? Günümüzde bile askerden dönen erkekler için söylenen ve duymaya devam ettiğimiz; “askere gittikten sonra çok değişti, adam oldu, olgunlaştı, duruldu” gibi sözler uzun yıllardır söylenegeliyor, askerliğin bir “fabrika” olduğunu ve dönüştürücü etki yaptığını halk nezdinde pekiştiriyor, onaylıyor. Bu bölümde askerliğin ve askerlik eğitiminin genelde insan bedeni ve bilinci üzerinde değişimi nasıl gerçekleştirdiği açıklanacak, ayrıca bu bedensel ve zihinsel seferberliğin ve dönüşümün politikayla ilişkisinin izleri sürülmeye çalışılacaktır.

Askeri itaat üretiminin aşamalarını Bröckling üç maddede toplamıştır; bedenini şartlanması, zihinsel şartlanma ve teknik eğitim süreci. Bedenin şartlanması sürecinin oluşumunda askeri ritüeller ve kurallar, kışla ortamı ve kolektif bilinç⁹⁶ rol oynamaktadır. Zihinsel şartlanma süreci askeri hizmetten çok önce başlamakta, bir “hayali cemaat”⁹⁷e aitlik duygusunun geliştirilip pekiştirilmesi, hamasi söylemin hayatın bir parçası haline getirilmesi gibi olgularla geliştirilmektedir. Teknik eğitim ise; her koşul altında savaşın idaresi açısından askeri teçhizat kullanımını, savaş teknolojileri ve stratejilerinin öğrenilmesini içermektedir. Bireyin askeri itaat üretim sürecine girebilmesi için gerekli zamansal ve mekânsal yalıtımın sağlandığı, dış dünyadan kısmen de olsa uzaklaştığı bir “alan” yaratan zorunlu askerlik hizmeti süreci bu üç aşamanın daha verimli hale gelmesini sağlamaktadır⁹⁸.

⁹⁶ Kimmel, Michael S. Masculinity as Homophobia (s. 128-9).

⁹⁷ Benedict Anderson. **Imagined Communities.**

⁹⁸ Kimmel, Michael S. Masculinity as Homophobia (s. 128-9).

Bedenin şartlanması süreci askeri itaat üretiminin en görünür süreçlerindedir. İtaatkâr Bedenler (Docile Bodies)⁹⁹'deki “asker bedeni” modern dünyanın bedeni disipline etme projelerinin anlaşılması için en güzel örneklerden biridir. Ordu bariz şekilde, bedenın Foucauldyan ıslahı için gerekli bütün şartları sağlar: kapatma, hareketlerin ve gün içinde yapılanların kontrolü, çeşitli güçlerin bileşimi. Bu noktada ordunun sadece itaatkâr beden üretmediğini, ıslah etmek için belirli bir takım bedenleri seçtiğini unutmamak gerekmektedir. Örneğin kadınlar, engelliler, çocuklar, çok şişman ve zayıf kişiler veya eşcinseller ıslah edilmeye değmez bedenler olarak ordunun dışında bırakılmaktadır. Bu seçimin yapılabilmesi için örneğin her asker adayı öncelikle sağlık taramasından geçmekte, bu taramaya ancak belirli bir yaş doldurmuş erkek vatandaşlar katılabilmekte, yine bu tarama sırasında “çürük” olarak nitelendirilen erkekler askerlik hizmeti dışında bırakılmaktadır¹⁰⁰.

Islah edilmeye hazır bedenler önce bir şekle sokulmalıdır. Foucault “İtaatkâr Bedenler” e 17.yy başlarındaki bir askerin fiziksel görünümünü anlatmakla başlar. Askerin fiziksel özelliklerinden, duruşundan, kaslarından, ayrıca kıyafetinden, taşıdığı askeri sembollerden bahseder ve devamında ise daha sonraki yüzyıllarda bu görüntünün nasıl değiştiğini anlatır¹⁰¹. Yıllar içinde değişime uğruyor olsa da askeri görünümde değişmeyen tek bir şey vardır, o da askeri sivilinden ayırt edebilecek özelliklerin hala varlığını koruyor olmasıdır. Kısa saç veya askeri giysi zorunlu askerlik hizmetini yerine getiren erkeklerin en belirgin özelliklerindedir. Askere gitmeden önce veya kışlaya girdiği anda saçları kesilen erkeklere tek tip kıyafet verilir¹⁰². Standart görüntünün sağlanmasından sonra ise tek tip davranış ve refleks oluşturulmalıdır. Büyük bir makinenin içinde yer alabilmeleri için fiziksel görüntünün ve hareketin standartlaştırılması gerekmektedir. Bu standartlaşma ise talim rutini içerisinde sağlanmaktadır. ‘Askerlerin her gün, gün boyu, uzuvlarını talimatların öngördüğü kurallara göre belli bir uyum ve ritim içinde hareket

⁹⁹ Michael Foucault. **Discipline and Punish: The Birth of the Prison**. London: Penguin Books, 1991.

¹⁰⁰ Alp Biricik. Çürük Raporu ve Türkiye’de Hegemonik Erkekliğin Yeniden İnşası (s. 143-152). (der) Özgür Heval Çınar & Coşkun Üsterci, **Çarklardaki Kum: Vicdani Red**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

¹⁰¹ Michael Foucault. **Discipline and Punish**

¹⁰² Pınar Selek. **Sürüne Sürüne Erkek Olmak**. İstanbul: İletişim Yayınları.

ettirmeleri sonucunda, bireysel hareketlerin bir bütün oluşturması ve birbirleriyle koordinasyon içinde olması' sağlanır¹⁰³.

Standart görüntüye kavuşmuş ve zamanla davranışlarını da kalıplara sokması beklenen askerlerin içine düştükleri askeri ortamı algılamalarındaki en önemli unsurlardan biri hiç kuşkusuz kışla ortamıdır. Tel örgülerle çevrilmiş, hiyerarşi ve düzen kodları açıkça görülebilen kışla ortamındaki diğer askerler, bu askerlerin oluşturduğu erkekler birliği bir askerin davranış biçimini oluşturmasında en büyük etkenlerdendir. Zaman içinde, grubun kabul etmediği davranış biçimlerinin dönüşmesi beklenir veya bu davranış biçimine uymayan kişiler dışlanma hatta damgalanma korkusuyla yaşamak zorunda kalabileceklerdir. Homo-sosyal irade¹⁰⁴'nin varlığı, Kimmel'e göre erkeği, topluluğa, erkekler topluluğuna kabul ritüellerini yerine getirmeye ve erkek topluluğu kurallarını ve davranışlarını onaylamaya veya bunlar karşısında sessiz kalmaya, yani pasif onaylamaya iter¹⁰⁵. Örneğin bir süre sonra asker, uyum sağlamak, erkekler topluluğunun bir parçası olabilmek adına, "erkek" gibi selam vermeli, fiziksel şiddeti onaylamalı veya fiziksel şiddet uygulayan kişiyi gördüğü zaman sessiz kalmalıdır¹⁰⁶. Kışla içersinde herhangi bir durumda nasıl tepki vermesi gerektiğini de öğrenen standart görüntü sahibi erkek askerlerin bedensel şartlanması için gerekli ortam sağlanmış, askerin, dışarı çıkması yasaklanan bir ortamda fiziksel ve zihinsel "eğitimi" başlamıştır.

Bedenin şartlanması için gerekli ortamın ve öğretilerin sağlanması zihnin şartlanması için de temelleri hazırlıyor. Büyük bir makinenin dişlileri olarak kurgulanan ve kendilerini öyle algılaması istenen askerler o büyük makinenin çok gösterişli ve mühim olduğunu düşünmek, o makineye ait hissetmek ve o makinenin vatanlarının bekası için var olduğunu öğrenmek durumundadır. Bu da zihinsel seferberlikle sağlanacaktır. Seferberlikle savaşçı ve vatansever coşkunluğun

¹⁰³ **Disiplin, Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2001. (s. 74).

¹⁰⁴ Michael S. Kimmel Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity. **Teorizing Masculinities**, s.119-141. Calif.: Sage Publications. 1994. (s. 128-9).

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Frank Barrett. The Organizational Construction of Hegemonic Masculinity.

tohumları atılacak, askerler milliyetçi bilinçle donatılacak ve vatanları uğruna can vermeye hazır hale geleceklerdir¹⁰⁷.

Yine Bröckling'in belirttiği gibi “askerlerin bir vatana ihtiyacı vardır; ama aynı zamanda da bir düşmana”¹⁰⁸. Milli eğitimdeki tek tip kıyafet, kılık kıyafet kontrolleri, sağlık taramaları, selamlama ritüelleri, bayrak törenleri gibi benzeri uygulamalar okulların kışlaları andırarak şekilde organize edilmesinin, yani milli eğitimin militarizasyonunun açık göstergesidir¹⁰⁹. İşte bu milli eğitim hayatı boyunca temelleri atılmış militarist bakış açısı ve bunun bir parçası olan bir tehdidin varlığı kurgusu, iç ve dış düşman tanımı, zihinsel seferberlik üretimi sürecinde kin ve nefreti bu düşmana yönlendirmeye dönüşecektir. Yine hiyerarşi dışında kalan homo-sosyal irade olgusu ve kolektif bilincin ürettiği ortak davranış şekli ayrıca arkadaşlık süreçleri, dayanışma ve desteğin varlığı, ülkenin dört bir yanından gelen insan çeşitliliğiyle bir “biz” algısına dönüşecek ve hayali cemaat, milli duyguların, milliyetçiliğin ve bunların sonucu olarak da askeri disiplinin oluşumuna hız kazandıracaktır¹¹⁰. Sonuç olarak “kendini askeri eğitim ve yetiştirmenin zorlayıcı, karşılanması imkânsız taleplerine teslim etmeye ve bir savaşta kullanılmanın tehlikelerini göze almaya hazır ve istekli olma hali, askeri hizmeti eziyet verici, can sıkıcı bir zorlama olarak değil de kahramanca bir fedakârlık, bir yurtseverlik erdemi ve erkekliğin ispatı olarak gösterme başarısıyla doğru orantılı olarak artacaktır”¹¹¹.

Askeri disiplinin gerçekleştirilmesi için üçüncü koşul ise askerin teknik savaş teçhizatıyla donatılmasıdır. Öldürmeye, yok etmeye, ölmekten korunmaya yarayan cephanelerin kışladaki yaygın varlığı, askerlere teslim edilen silahların onların “namusu” olarak lanse edilmesi ve üzerlerine zimmetlenmesi askerin savaşla kurduğu ilişkiyi değiştirip onun savaşın bir parçası olduğunu veya olacağını hissetmesini sağlar¹¹². Silahı askerin bir uzvu olarak gören, bu fallik nesnenin onun erkekliğini pekiştirdiğini belirten atasözlerinin varlığı, burada silahıyla yatıp kalkan,

¹⁰⁷ Ulrich.Bröckling. **Disiplin, Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2001. (s. 119-156).

¹⁰⁸ Ibid., s. 10.

¹⁰⁹ Ayşe Gul Altınay. *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan. 2005.

¹¹⁰ Ulrich.Bröckling. **Disiplin, Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**. (s. 10-11, 335-338)

¹¹¹ Ibid., s. 10.

¹¹² Ibid., s. 248-257.

onunla sürünen ve onsoz kendisini eksik ve korumasız hisseden bir bünyenin oluşması sürecinin sağlanması için silah, askeri teçhizat ve bunların kullanımı askeri disiplinin bir parçası olarak, işlevsel disiplinin gelişmesi açısından önem arz etmektedir.

Bedenin şartlanması, zihnin şartlanması ve teknik eğitim yani işlevsel disiplinin sağlanması askeri disiplinin sağlanması için üstlerin talep ettiği aşamalıdır. Ancak üstlerin talep ettiği askeri disipline körü körüne itaat her zaman sağlanamamaktadır. Tarih boyunca ve günümüzde de taşkınlıklar veya itaatsizlikler oluşmaktadır. Fazla şiddet kullanan, görevinin sınırlarını aşan, milliyetçi duygularla üstlerine bile tehdit olabılen askerler var olduğu gibi, kaytaran, saklanan, emirleri yerine getirmeyi reddeden askerler de var olmaktadır. Yani ordular sadece ideal askeri değil aynı zamanda pasifistleri, asileri de yaratmaktadır¹¹³. Yine de ulus-devletler milliyetçi şartlanma ve modern yurttaş oluşturma için zorunlu askerlikte üretilecek askeri disiplinin fonksiyonel olduğunu düşünmektedirler ki askere alma biçimi olarak zorunlu askerliği benimsemişlerdir.

¹¹³ Burada bir parantez açıp vicdani red kavramına değinmek gerekmektedir. Çünkü vicdani red orduya ve söyleme rağmen, bireysel bir şekilde reddini dile getirme, bunu sisteme haber vermedir. Vicdani redci; etik, siyasi veya politik nedenlerle bir savaşta veya orduda yer almayı reddeden kişidir. Kimi vicdani redci zorunlu askerlik görevi yerine sosyal hizmeti veya ordu içerisinde silah kullanmayacak şekilde hizmet vermeyi kabul ederken, kimisi ise bir savaşın veya ordunun herhangi bir şekilde parçası olmayı reddetmektedir. Vicdani red kavramı 20.yy'a kadar çoğunlukla dini nedenlerle olmuş, dünya savaşları sırasında ise politik ve etik nedenler öne çıkmıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği vicdani reddi hak olarak tanımaktadır. Ancak Türkiye'de henüz böyle bir uygulama mevcut değildir. 1990'lara kadar dini nedenlerle vicdani reddini açıklamış kişilerin varlığı bilinse de Türkiye'de vicdani red kavramı 1990'lardan itibaren vicdani redlerini açıklamaya başlamış ve özellikle son beş yıldır basında çeşitli şekillerde yer almış kişilerle anılmaktadır. Özellikle Osman Murat Ülke'nin emre itaatsizlikten hapis cezası alması ve sonrasında bu karar nedeniyle Türkiye'yi cezalandıran AİHM kararı nedeniyle vicdani red tartışması insan hakları kavramıyla birlikte anılır olmuştur. Toplumsal bir hareket olmayıp bireysel bir tutum olan vicdani red, Türkiye'deki vicdani redcilerin çoğunun anti-militarist kimliğiyle eklemlenmiş ve anti-militarizmle birlikte anılır olmuştur. Çoğu Avrupa ülkesinde artık kaldırılmış olan zorunlu askerlik uygulamasının uygulandığı yıllarda ise vicdani redcilere özellikle sosyal hizmet alternatifini sunulmuş, orduda görev almak istemeyen kişilere sosyal hizmet görevleri verilmiştir. Türkiye'de ise zorunlu askerliğin bir alternatifi mevcut değildir. Şu anda Türkiye'de reddini açıklamış olan 89 kişinin 30'a yakını kadındır ve anti-militarist gerekçelerle redlerini açıklamışlardır. Erkek redcilerin bir kısmı zorunlu askerliklerini yerine getirirken, bir kısmı ise askerlik öncesi reddini açıklamıştır. Vicdani red yasal olarak tanınmadığı için vicdani redciler Türkiye'de asker kaçığı, yoklama kaçığı veya redlerini askerliklerini yaparken açıklamışlar ise emre itaatsiz olarak tanımlanmaktadırlar. (Daha fazla bilgi için Savaş Karşıtlarının websitesi www.savaskarsitlari.org ve Coşkun Özgür Heval Çınar & Coşkun Üsterci, **Çarklardaki Kum: Vicdani Red**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.)

3.2. YENİ AİLE VE YENİ YURTTAŞIN CİNSİYETLENDİRİLMESİ

Zorunlu askerliğin gündelik hayata yansımalarının toplumsal cinsiyet boyutuna bakabilmek için öncelikle toplumun en küçük birimi olan aile ve modern aile yapısı incelenmelidir. Vatandaşlığın erilleştirildiği ve görevler üzerinden tanımlandığı bir ortamda devletin ve devlet söyleminin, kuruluşu gereği, özel alana, aileye, dine müdahale edebilir yapısı modern ailenin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Vatandaşlığın orduya katılımla ilişkilendirilmesi sonucu askerlik görevi nedeniyle birinci sınıf vatandaşlık elde eden erkek ailenin komutanı olmuş, kadınlar ve çocuklar ise komutanı her daim dinlemesi gereken erler konumuna getirilmiştir. Aile reisliğiyle mükâfatlandırılan ve bunun sorumluluklarıyla donatılan erkek artık hem aileyi kamusal alanda temsil edecek, hem de bütün kararları alacaktır. Orduda hiyerarşi içerisinde en alt kademedede konumlandırılan ve er konumunda olan erkeklerin aile içinde komutan olma vaadiyle kendilerini üstün hissetmeleri sağlanmıştır.

Anne Phillips “Demokrasinin Cinsiyeti” adlı kitabında vatandaşlık, eşitlik, özgürlük gibi kavramlar üzerine kurulu olan demokrasi anlayışına bazı eleştiriler getirir¹¹⁴. Eşitlik ve özgürlük anlayışıyla ortaya çıkan demokrasi kavramında otorite figürü olan kralı yok edip yerine [erkek] kardeşler arası sözleşmeyi koyan demokrasi anlayışında, vatandaşlar arası eşitliğin sağlandığı iddia edilmiş, fakat baba otoritesini reddeden erkek kardeşler kendi aralarında eşitlik ve özgürlük sağlarken bu sefer otoriteyi aile içersindeki kadın üzerinde kurmuşlardır. Aile içindeki otorite figürü olarak “baba” aile içindeki krallığını sürdürmeye devam etmiştir. Ailede hala baba kral olmaya devam ederken, Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla hız kazanan modernleşme hareketleri sonucu, büyükbabaların otorite sahibi olduğu büyük aile düzeninin yerini milli çekirdek aile almıştır. Nükhet Sirman’ın “Kadınların Milliyeti” makalesinde belirttiği gibi; “Anne, baba ve çocuklardan oluşan milli çekirdek ailenin yeni yaratılmakta olan özel alana uygun bir biçim olarak başat, başka bir deyişle imtiyazlı olmasını sağlamak için, büyük evlerin, geniş ailelerin ya da aşiretlerin olamamış olarak ötekileştirilmeleri

¹¹⁴ Anne Phillips. **Demokrasinin Cinsiyeti**. İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

gerekir”¹¹⁵. Yani yeni düzenin algılanabilmesi için geçmişte alışılmış olan düzen unutulmalıydı. Geçmişe dair bilgiler ise yeni söylemle birlikte anılmalı ve kısmen veya farklı hatırlanabilmesi için bazı kodlar kullanılmalıydı.

Sirman, hatırlama süreci için ilk kullanılan kodun “sevgi” olduğunu ileri sürer¹¹⁶. Buna göre kadınlar, kocalarına karşı, bir kurum içerisinde üsse duyulan saygıyla birlikte sevgi sahibi de olmalıydılar. Çocuğun yetiştirme görevini üstlenen annenin eğitilmiş olmasının da önemli sayıldığı bu düzende, kadın bu eğitimi kendisi için değil, daha sağlıklı ve medeni nesiller yetiştirmek için edinmeliydi. Osmanlının son dönemlerine kadar “iyi” erkek tanımları yapılıp ve bilinirken, artık kötü erkeğin ne olduğu da açıklanıyor fakat bu açıklamaya göre erkeğin kötücül durumu ‘doğa kanunu’ymuş gibi sunulduğundan erkeklik normalleştiriliyordu. Kontrolsüz aşkın, aileyi tehdit eden bir kavram olduğu söylemi yaygınlık kazanırken, ailesine ve kocasına karşı her zaman ve her koşulda sevgi duyan eğitilmiş ve “bilimsel yöntemlere aşına” kadın aile kurumunu mükemmel hale getirebilecekti. Kamusal alandaki “vatan sevgisi”, “askerlik sevgisi”, “millet sevgisi” gibi kavramların özel alandaki yansıması da aile olmuş, aile için yapılması gereken görevler, seve seve yerine getirilecek, sorgulanmayacak işler haline getirilmiştir.

Bu aile modeli içerisinde karısı ve çocukları için karar alma durumunda olan erkek açısından çocuk eğitimi de önemli bir yer tutmaktaydı. Çocuğun, ideolojinin ve soyun devamı olarak görüldüğü aile içerisinde, gerektiğinde çocuğu cezalandıracak ve tembihlerde bulunacak baba modelinin eğitilmesi gerektiği de düşünülüyordu. Örneğin, eski bir asker olan Tahir Kırıl, askerlerin babalık konusunda kesinlikle eğitilmesi gerektiğini ileri sürmüştür:

Kahraman ordumuzun kahraman nurlu genç zabıtlarının her biri ateşli birer hatip ve mürebbi kesilerek kışlaya – köylünün yüksek bilgi kaynağına – topladıkları tunç yüzlü köy delikanlılarına çocuk terbiyesinin ehemmiyetini ve azametini canlı usullerle anlatmalıdır¹¹⁷.

İdeolojinin nesilden nesle aktarıldığı yer olarak aile içinde, aile reisi olarak modernleştirme görevi de, çocuk terbiyesi örneğinde olduğu gibi babaya verilmiştir.

¹¹⁵ Nükhet Sirman. Kadınların Milliyeti. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, 4:6. İletişim Yayınları. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ A. Hilmi Halik. Kışla ve Köy Terbiyesi. **Ülkü**. 1993, Nisan.

Bu modernite projesi Kemalist'tir¹¹⁸. Yeni modern toplumun inşası için bireylerin modern olmayı öğrenmesi gerektiği üzerine kuruludur. Aile bu çağdaşlaşma projesinin yürütücüsü konumundadır. Devlet bilgisi öğretmek ve kavramını inşa etmek için öncelikle erkeklerin ulus ve devletin bir olduğunu öğrenmesi gerekmektedir. Yeni kurulmuş bir Türkiye Cumhuriyeti içinse yeni kurulmuş bu cemaati belletmek ve tüm bireyleri, bu cemaati, devletin birer üyesi oldukları bilincine erdirmek için zorunlu askerlik hizmet dönemlerinde, tek bir üniforma ve aynı emirler altında eşitlik ve birlik mesajı net bir şekilde verilir. Yaratılan bu hayali cemaat¹¹⁹ algısıyla vatandaşlar dönüşmeleri gereken makbul vatandaş halini daha çabuk kabullenecek, modern aile ve vatandaşın oluşma süreci hızlanacaktır. Bu bağlamda, kendisinden görevini seve seve gerçekleştirmesi beklenen, dönüşümlerini sevgi üzerinden oluşturacak olan vatandaşlar, vatan için kendisinden vazgeçebilecek ve bunu da sevgiyle, kendisini adayarak yapacak vatandaşlardan oluşan aile de doğal olarak “militan-misyoner” ailedir¹²⁰.

3.2.1. GEÇ OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADIN

20.yy'da yeni kurulan ulus-devletlerdeki millet yaratım ve makbul yurttaşın tanımlanma sürecinde kadın ve erkeğin de cinsiyet rolleri belirlenmiş, bu belirlenmeler sonucu devletin kadınla ve erkekle olan ilişkisi tanımlanmıştır. Erkeklik tanımlanırken kullanılan vatan savunması görevinin temel alınması dışında, “erkek” tanımlaması çoğunlukla erkeğin “öteki”yle ilişkisi üzerinden var olmuştur. Erkekliğin önemli bir parçası kadın üzerinden kurulacak olan iktidar olunca, erkeğin ötekisiyle olan ilişkisi daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakacak olursak, bir tarafı araştırmak için “öteki” tarafı da araştırmak, söylemi incelemek ve “makbul” kadını bulmak, bu kadının özelliklerini ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bunu yaparken de Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren kadın kimliği üzerindeki değişimleri ve bunların hangi çerçevede içerisinde olduğunu incelememiz gerekmektedir.

¹¹⁸ Füsün Üstel. Makbul Vatandaş'a Doğru.

¹¹⁹ Benedict Anderson. **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.** (rev and ext. Ed.) London: Verso. 1991.

¹²⁰ Üstel. Makbul Vatandaş'a Doğru.

II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte kamusal alana çıkmaya başlayan kadınlar vesilesiyle feminizm düşüncesi de olumlu yönde etkilenmiştir. Bu toplumsallaşma sürecinde esas etkili olan unsur ise Meşrutiyet'in yarattığı iktisadi ortamdır. Osmanlı'da savaşlar nedeniyle cepheye giden erkek nüfusun yerini dolduracak şekilde kadın istihdam edilmeye başlanmıştır. Hatta gönüllülüğe dayanacak şekilde kadınlar orduya bile alınır. Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla gönüllü olarak orduya alınan kadınlar orduda işçi ve memur olarak görevlendirilmiş, erkekler gibi hiyerarşiye dâhil olup, rütbelendirilmiştir. Askeri talimlerden muaf olsalar da, kışlalarda talim ve terbiye görmüşlerdir¹²¹. Bu durumu Nira Yuval-Davis, ülkelerin içine girdikleri kriz dönemiyle açıklar. Buna göre kriz veya savaş dönemlerinde ordular, “sınıf, bölge, köken ve bazen de yaş ve toplumsal cinsiyet farklılıklarını aşan milli dayanışma ve vatanseverliğin odağı haline gelmişlerdir”¹²². İşte II. Meşrutiyet yıllarındaki kriz döneminde toplumsal cinsiyet farklarını aşarak ordu kadınları da kışlalara almıştır.

Kadınlar Meşrutiyet yıllarında kurulan birçok dernekle Balkan Savaşları'nda ve Dünya Savaşı'nda cephe gerisinde pek çok başarı göstermiştir. Kadının toplumsallaşması özellikle Cumhuriyet döneminde daha çok talep edilir bir konu haline gelirken, kadınlar açısından o dönemdeki kazanımlar Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun yeni Türkiye'yi meydana getirme hedefi bakımından bir araç değeri taşımaktaydı¹²³. Avrupa çağdaşlığını yakalamamış, endüstrileşmesini tamamlayamamış ve büyük savaşlar içinde bulunup kayıplar vermiş bir ülkenin modernleşme çabaları söz konusu olunca, kadınlar modernleşmenin görünür yüzü haline getirilmişlerdir. Kadının konumu, giyimi, sosyal hayata ve iş gücüne katılımı, aile içindeki yeri ve kadın hakları, yeni Türkiye modeli için, elit kadronun en çok önem verdiği ve göz önüne serdiği konular arasında yerini almıştır.

Siyasiler açısından Meşrutiyet döneminde kadınların savaşa ve daha sonra orduya gönüllü katılımı, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra elde edecekleri siyasi ve medeni hakların kaynağı olarak görülmüştür. Hasan Ünder'in aktardığına göre İsmet İnönü şöyle demiştir:

¹²¹ Zafer Toprak. Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile. 9, no. 51. **Tarih ve Toplum** (Mart 1988).

¹²² Nira Yuval-Davis.

¹²³ Hasan Ünder. Atatürk ve Kadınların Askerliği. 33, no. 195. **Tarih ve Toplum**. Mart 2000.

Bir memlekette ki, yurdun her tarafı istilaya uğradığı zaman, kadınlar ateş altında erkeklerle beraber omuz omuza çalışırlar, memleketin geri kalan kısmını korumak ve beslemek için tarlanın kara toprağından yiyecek çıkarmaya çalışırlar, elbette bu mevcudiyetlerin yurdun her köşesinde ve her tarafında söz söylemeye hakları vardır¹²⁴.

Askeri eğitim almış ve uzun yıllar savaşmış, sonrasında ise siyasi kimlik kazanmış İsmet İnönü'nün bu sözleriyle, savaşta ve üretimde varlık gösterip pasif nesnelere konumunda kalmayan, yani erkeğe destek olan kadın, söz söyleme hakkını kazanmış, vatandaş konumuna yükselbilmiştir. Bu tür örneklerle kadının savaşması karşılığı bazı haklara sahip olabileceği söylemi kendine siyaset içerisinde yer bulmuştur. Daha sonraları kadına seçme, seçilme hakkı tanınmış ve kadın vatandaş olarak sayılmıştır. Ancak her ne kadar kadın da “vatandaş” olarak tanımlanmış olsa da, zorunlu askerlik devletin kadın ve erkekle farklı türden vatandaşlık ilişkisi kurmasına neden olmuş, devlet-askerlik-erkeklik arasında kuvvetli bir bağ oluşturulurken “en kutsal vazife” olan askerlik sayesinde erkek birinci sınıf vatandaşlık hakkını elde etmiştir¹²⁵.

Yine “kadın vatandaşlığı” kurgulanırken “annelik” kavramı çok büyük önem arz etmiştir. İsmet İnönü'nün üretim ve savaşa katkısı nedeniyle haklarını teslim ettiği kadın, Tahir Kırıl'ın “öğütler” verdiği kitabında, “asker annesi” olduğu için saygıyı hak etmektedir:

Her yaşta Türk kadını memleket müdafaasına arslan gibi delikanlı yetiştirmiş ve kurban vermiş analar olduktan mada memleketin kara günlerinde erkeklerle birlikte düşmana karşı silah kullanmış cephaneye taşınmış ve yaralıları sararak dertlerine ortak olmuştur. Türk kadınına ne kadar saygı ve sevgi gösterilse azdır¹²⁶.

Kadınlar, yukarıdaki metinde de görüleceği gibi, iki ayrı konumda değerlendirilmektedir; “kutsanan annelik” (özellikle asker anneliği) ve savaşçılık¹²⁷. Kadın; asker doğurmak ve yetiştirmek, ayrıca cephe gerisinde yararlılıklar sağlayarak, yani savaşa katkısı sayesinde, saygı ve sevgiyi hak etmiştir.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Altınay ve Bora.

¹²⁶ Kırıl. **Türk Askerine ve Köylüsüne Yaşayış Öğütleri.**

¹²⁷ Altınay ve Bora.

Hasan Ünder'in belirttiği gibi, "dünya bir 'mübareze' meydanıdır ve savaş topyekun bir hal almıştır"¹²⁸. Bu savaşta başarılı olabilmek için manen ve maddi bakımdan güçlü olmak gerekmektedir. Yanlış zihniyetin düzeltilmesi için çocukların eğiticisi olarak kadın eğitilmeli, çocuğun bakıcısı olarak kadın sağlık bilgileri konusunda bilgilendirilmeli, güvenlik açısından sorun yaratacak olan az nüfusun çoğaltılması için kadının doğurganlığı teşvik edilmelidir. Ayrıca kadın gerektiğinde savaşabilecek ya da savaşa katkı sağlayabilecek durumda olmalıdır, yani askeri eğitim de almalı, asker de olabilmelidir¹²⁹.

Altınay ve Bora'nın belirttiği gibi, kadının yeni milliyetçilik kurgusundaki rollerinden biri de savaşçılıktır¹³⁰. Kara Fatma gibi Kurtuluş Savaşı savaşçısı kadınlardan sonra yeni devlette kadınların yine askerlik üzerinden yüceltilme ve toplumsallaştırılması için örnek isimlerden biri Sabiha Gökçen olmuştur. 'Dünyanın ilk savaş pilotu' unvanını alan ve savaş pilotluğu konusundaki eğitimi özellikle Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından desteklenen Sabiha Gökçen, Atatürk'ün de teşvikiyle kadınların hem profesyonel askerlik yapabilmelerini talep etmekte, hem de zorunlu askerlik hizmetine dâhil edilmesini istemektedir. Sabiha Gökçen, bu görüşlerini siyasi elite paylaşmak ve kadınların özellikle zorunlu askerlik hizmetinde yer almasını istemek üzere dönemin Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a şu sözleri iletmıştır.

Kadınların resmen asker olmaları ve askere alınmaları sizin vereceğiniz karara ve izne bağlı... Bu yasağı çıkartacak olursanız bütün Türk kadınları size minnettar kalacaklardır.. Öyle tanıdığım genç kızlar var ki bu şerefli üniformayı giyebilmek için hayatlarının en güzel yıllarını bile feda etmeye razılar.." ¹³¹

Fevzi Paşa'ya yönelttiği bu sözlerle Gökçen, kadınların profesyonel asker olabilmeleri ve zorunlu askerlik görevine tabi tutulmaları talebinde bulunur. Sabiha Gökçen'in bu talebine karşılık Fevzi Çakmak, 'kadınların asker olmasına gönlüm razı olmaz' cevabını almıştır¹³². Sonraları, kadınlar, askeri okullara ve profesyonel askerlik görevlerine alınsalar bile zorunlu askerlikle görevlendirilmemişlerdir.

¹²⁸ Hasan Ünder. Atatürk ve Kadınların Askerliği.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Altınay ve Bora.

¹³¹ Hasan Ünder. Atatürk ve Kadınların Askerliği. (s. 228)

¹³² Ibid.

Orduda er olan erkeklerin, ailelerinin komutanı olabilmesi için aile içinde erlere, yani kadınlara ihtiyaç vardır.

Dünyada da muadillerine rastladığımız bu kadın savaşçı örneklerinin hikâyeleştirilmesinin esas amacı şaibelidir. Nira Yuval-Davis bunu, Boadicea ve Jeanne d’Arc örnekleriyle şöyle açıklamaktadır. “Boadicea veya Jeanne d’Arc gibi erkekleri savaşa sevk eden mitsel veya tarihsel kadın figürleri, Batılı kolektif muhayyilede yüzyıllardır mevcuttur. Bununla birlikte Amazonlar gibi bunların da temel işlevi, genellikle kadınların da erkekler gibi savaş kahramanlığı yapabileceklerine işaret etmek değil, onları romantik değilse bile doğal olmayan kadınlar şeklinde kurgulamaktır”¹³³.

3.2.2. GEÇ OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE ERKEK

Devletle olan ilişkisinde birinci sınıf vatandaş olan erkeklerin rolleri, canlarını feda etme vaadine karşılık kazandıkları haklarla yüküdür. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde “Yurttaşlar Topluluğu”nun omurgasını oluşturan Köylü Yurttaş Erkek’ten “modern erkek” yaratma girişimleri rollerde bazı değişikliklere sebep olmuştur. Erkeklik rolleri modernizasyon sürecinde farklılaşmış olsa da, erkeğin koruyucu kimliği değişikliğe uğramamış, kadının korunması gerektiği bilgisi, değiştirilmek istenen erkek modelinde olduğu gibi, modern yurttaş modelinde de varlığını sürdürmüştür.

Bu yeni erkek modelinin en büyük özelliği “medeni” olmasıdır. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında, medeniyet eğitiminin verildiği yer olarak “kışlalar” çok büyük önem taşımaktadır. Kitabının “Askerin kadınlara ve esirlere karşı muamelesi” başlıklı kısmında medeni erkeğin kadını koruması gerekliliğiyle ilgili olarak Tahir Kırıl, şu sözleri sarf etmiştir:

[Modern bir erkek olan] Türk askeri kadınlara karşı son derece terbiyeli davranır. Her yaşta Türk kadını memleket müdafaasına arslan gibi delikanlı yetiştirmiş ve kurban vermiş analar olduktan mada memleketin kara günlerinde erkeklerle birlikte düşmana karşı silah kullanmış cephane taşımış ve yaralıları sararak dertlerine ortak olmuştur. Türk kadınına ne kadar saygı ve sevgi gösterilse azdır.[...]Kadınla beraber dolaşan erkek tehlikeli bir yerden geçerken kendisi önde yürümeli ve kadına yol açmalıdır. Kadının sırtına ve kucağına

¹³³ Yuval-Davis (s.179)

taşıyabileceğinden fazla yük vermemek sıkıntılı günlerde kendi yiyecek ve içeceğinden keserek aç kadın ve çocuklara yardımda bulunmak erkeğin ve insanlığın şerefidir¹³⁴.

Savaş zamanı göstermiş olduğu fedakârlıklar dolayısıyla sevgi ve saygıyı hak eden kadın, kendisine medeni şekilde davranılmasını hak etmektedir. Erkek, öncelikle kadını korumak kollamak, bunları yaparken de kadına karşı olan sevgi ve saygısını unutmamak, ona karşı medeni davranmak zorundadır.

Milli karakterin ve vatandaş kimliklerinin şekillendirilmeye başlandığı bu dönemde kırlar, bir yandan kendisini “seve seve” ölüme atabilecek erkekler yaratmaya çalışırken bir yandan da bu erkeklerden daha önce köy yaşantısında bulunmayan bazı şehir yaşamı kurallarına uygun davranmasını istemektedir. Ordunun niteliğinin düşmemesi için köylü erkeklerin şehirli yaşam tarzına uygun şekilde nezaket kurallarını uygulamasını bekleyen subaylar, aynı zamanda bu erkeklerin maskülen kişiliklerini de motive etmekten kaçınmamıştır. Okullarda, hem subaylar arasındaki gelenekselleştirilmiş etik, aileler ve “ağabeyler”, erkeklerin agresif, saldırgan hareketlerini, fiziksel olarak baskın erkekliklerini, özellikle de “kan” söylemi üzerinden pekiştirmelerini istemekte ve buna uygun söylemler geliştirip kurallar koymaktadır.¹³⁵

“Delikanlılık”, “saf kan olmak”, “kan kardeşliği”, “bozuk kan” gibi söylemlerle erkekler kanlarının gerektirdiği şekilde saldırgan ve güçlü olmaları gerektiğine inandırılırlar. Bu güç algısı, tam da Sosyal Darwinist bakış açısıyla uyumlu şekilde, milli gücü, dolayısıyla milli hedefi yerine getirme becerisine bir göndermede bulunduğu için önemsenmektedir. Erkeklerin fiziksel olarak güçlü ve saldırgan olarak yetiştirilmesi gerektiği, böylece iyi birer savaşçı olacakları ön görüşünde bulunulduğu için bu söylem daha önce bahsettiğimiz Spartan bir millet ve devlet kurgusunun açık bir göstergesidir.

Erkeklerin yapmaları için teşvik edildikleri spor türleri de bu bakış açısına uygun olarak geliştirilmektedir. Oyunun kendisi, kuralları ve ritüelleriyle bir savaş simülasyonunu andıran futbol özellikle teşvik edilmekte; güreş ise, daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi, teke tek savaş durumlarında askerlerin dayanıklılıklarını

¹³⁴ Kıral.

¹³⁵ Connell. The Social Organization of Masculinity.

artırdığı ve ayrıca bir “ata sporu” algısı yaratıp, milliyetçi söyleme katkıda bulunduğu için en önemli sporlardan biri olarak sayılmaktadır. Koloğlu, kitabının ilk bölümünün başlığını “Türk Gibi Kuvvetli” olarak belirlemiş, girişte de Kurtdereli Mehmet Pehlivan’ın şu sözünü alıntılamaştır: “Ben her güreşte arkamda Türk milletinin bulunduğunu ve millet şerefini düşünürüm”¹³⁶.

Agresiflik ve fiziksel güç gösterilerinin önem taşıdığı kışlalarda şiddet de önemli yer tutmaktadır. Askerlerin birbirlerine ve “düşman”a karşı geliştirmiş olduğu psikolojik ve fiziksel şiddet gerekli kılınırken, özellikle birbirlerine karşı olan şiddet her ne kadar denetim altında tutulsa da, hiyerarşi içerisinde üstte bulunan askerlerin astlarına uyguladıkları şiddet, yasaklanmış olsa da, çokça yer bulmakta ve normalize edilmektedir. Erkeklik, öncesinde aile ve okulda, askerlik sonrasında ise kamusal alanda ve yine aile içinde, dominant, heteroseksüel ve saldırgan olarak tanımlanmıştır¹³⁷.

Erkeğin bu özellikleri fallik genital yapıyla ilişkilendirilir. Hedef odaklı, saldırgan, nüfuz eden (penetrating) ve doğrusal yapı erkeğin cinsel organıyla toplumsal cinsiyet rolü arasında bir bağlantı olarak ortaya konur. Ancak bir metafor olan bu yapı eleştirilmekte ve erkeğin askerlikte gerektiğinde pasif olmak zorunda olan durumuyla bu metafor arasında bir bağlantı olmadığı belirtilmektedir¹³⁸.

¹³⁶ Orhan Koloğlu. Türk Güreşi.

¹³⁷ Connell. The Social...

¹³⁸ Arthur Flannigan-Saint-Aubin. The Male Body and Literary Metaphores for Masculinity. **Theorizing Masculinities**, Harry Brod, Michael Kaufman (der.) 1994. s. 239-258. California: Sage Publications.

SONUÇ

Pek çok erkeklik çalışması ordu eksenli yapılmış, ordudaki erkek araştırmalara konu olmuş veya ordunun erkeklik üzerindeki etkileri incelenmiştir¹³⁹. Ordu, sadece erkeklerin çoğunlukta olduğu bir yer olduğu için değil, toplumdaki erkeklik rollerini şekillendirmesi açısından erkeklik çalışmaları için çok iyi bir çalışma alanı olarak düşünülmüştür. Savaş-politika ilişkisi toplumsal cinsiyetten başkaca iktidar ilişkilerini de kapsayan hegemonik erkeklik kavramı için paha biçilmez bir araştırma alanıdır¹⁴⁰. Bu nedenle, Türkiye'deki hegemonik erkekliğin en mühim bileşenlerinden birinin askerlik olduğu düşünüldüğünde, Türkiye'deki hegemonik erkekliğin inşası üzerinde zorunlu askerliğin etkisi önemli bir çalışma alanıdır. Ancak hegemonik erkekliğin zaman içerisinde değişikliğe uğrayabileceği, farklı erkeklik modellerinin zaman içerisinde hegemonik hale gelebileceği düşünüldüğünde, askerlik-hegemonik erkeklik ilişkisinin genel geçer olduğu var sayılmamalı, ele alınan zaman dilimi ve coğrafyaya odaklanılmalıdır. Yine de özellikle modernite ve ulus-devletler çağı düşünüldüğünde askerlik ve hegemonik erkeklik ilişkisi kesinlikle yoğundur denilebilir.

Erkekliğin inşa edildiği, yeniden üretildiği ve tüketildiği yerler arasında ordu ve savaş zamanları direkt etkili olmaktadır¹⁴¹. Ordular askeri, geleneksel erkek cinsiyet rollerine dayalı davranışların vücuda gelmiş hali olarak tanımlanmaktadır. Ulus-devletler çağında bu geleneksel erkeklik rolleri değişmiş, özellikle Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra değişen devlet ve ordu kavramları günümüzde de etkisini sürdürecektir şekilde kendisinden önceki yapılarda farklılığa gitmiştir. 19.yy'da, gerçek ve sembolik gücü aynı anda elinde tutan monarşik ve dini ataerkil modeller alınıp yerine vatandaşlık ve millet konulmuştur. Vatandaşlık, kadınları ve çoğu erkek grubunu dışlarken bir yandan da ordu ve askerlikte oluşan erkek birlikteliğiyle demokrasi anlayışıyla temelleri atılan erkek kardeşliğini

¹³⁹ Frank Barrett. The Organizational Construction of Hegemonic Masculinity

¹⁴⁰ John Tosh. Masculinity in Politics and War.

¹⁴¹ David H. J. Morgan Theater of War: Combat, Military and Masculinities. **Theorizing Masculinities**, Harry Brod, Michael Kaufman (der.) s. 165-181. Calif: Sage Publications, 1994.

pekiştirmiştir¹⁴².

Devletin görünür şekilde erkekleri ve kadınları farklılaştırdığı askerlik ve savaş, canını seve seve feda eden erkekleri şereflendirmiş, ölen askerleri şehitlik mertebesiyle ödüllendirmiştir. Yine askerlik ve savaş erkeğe milliyetçi doktrinin benimsetilmesi ve özellikle ulus-devlet fikrinin yeni yeni oturtulmaya çalışıldığı dönemlerde elitlerin milliyetçi planlarını uygulamaları için uygun koşulları sağlamıştır. Yine askerlik, Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sini düşünürsek, nüfusunun çoğu eğitimsiz olan bir ülkenin vatandaşlarını modernleştirme planlarını uyguladığı, milli bilincin aşılandığı bir yer olmuştur.

Askerlikte disiplini sağlamanın bileşenlerinden zihinsel şartlanmanın, yani milli bilinç aşılama ve modernleştirme çabalarının, uygulandığı askerlik ortamında dimağca ham delikanlıları modern birer yeni Türk erkeğine dönüştürüp köylerine göndermek, Türk Ordu'sunun birinci görevlerinden biri halini almıştır. Zihinsel şartlanma ve zihinsel seferberlik üretimini amaçlayan Sosyal Darwinist bakış açısı sahibi Cumhuriyet elitleri, köylüsünden başkasını tanımayan genç erkeklerin kendilerini bir millete ait hissedebilmesi için farklı memleketlerden bir araya topladığı gençlere kutsal ikonları tanıtip benimsetmeyi de amaçlamıştır.

Devlet, eşitsizliklere rağmen askerin kendisini önce bir erkek kardeşliğe, sonrasında bir millete ait hissetmesi amacıyla zihinsel şartlanma için uygun ortamı sağlarken bir yandan da vatanını seven ideal erkeğin ne olduğunu erkek askerden talepleriyle ortaya koymuştur. Örneğin devlet, güvenliği sağlamak ve memleketi savunmak için sağlığı yerinde, gürbüz ve anlayışlı [itaat eden], milli duyguları yüksek vatandaşlar talep etmektedir. Yine bu erkeklerin modernleşebilmesi için askerlerin, okuma yazma, toprağı verimli işleme ve doğum kontrolü gibi konularda batı medeniyetleri seviyesinde bilgili erkek vatandaşların var olması için askerlikleri sırasında onlara çeşitli eğitimler vermiştir. Buradan da görüyoruz ki mağlubun şiarı olarak batıyı taklit edebilmek adına hegemonik erkekliği modernlik ve savaşçılık üzerinden oluşmuş, zorunlu askerlik yoluyla da pekiştirilmiş, benimsetilmeye çalışılmıştır.

Hegemonik erkeklik örülürken toplumun bütün alanlarına müdahale

¹⁴² Carol Pateman The Fraternal Social Contract. **The Masculinity Studies Reader**. Rachel Adams ve David Savran (der) s. 119-134. Malden, Mass: Blackawell, 2002.

edilmekteydi. Aile tekrar tanımlanmış, büyükbaba değil baba aile reisi olmuş, sevgi kavramına da el atılarak vatan sevgisi, askerlik sevgisi ve millet sevgisi gibi kavramlar devlet tarafından onaylanan kavramlar haline gelmiştir. Bu nedenle görevler ve itaat seve seve yerine getirilmesi gereken bir olgu olarak lanse edilirken, zorunlu askerlik, her erkeğin seve seve yerine getireceği vatani görevi olarak belirtilip, askerlerden canlarını vatan için seve seve feda etmeleri beklenmiştir. Seve seve aile reisliği görevini alan baba (dominant), aile içinde ise korunması gerekenlerin, yani çocuk, kadın ve yaşlıların koruyucusu olmuş, gerektiğinde ailesi için saldırgan olması onaylanmıştır. Böylelikle hegemonik erkeklik dominant, heteroseksüel ve saldırgan olarak tanımlanmıştır. Zorunlu askerlik sırasında er olan erkeğin itaat durumu, askerlik sonrasında kendisine aile komutanlığı ödülü olarak geri dönmüş, böylelikle toplumdaki dominant karakterinin onayı için zorunlu askerlik kendisine şart koşulmuştur.

Vatandaşlığı hak etmek için zorunlu askerliği yerine getirmesi beklenen erkeklerin özellikle zorunlu askerlik hizmeti öncesi yapılan sağlık kontrollerinde ‘uygun’ ve ‘çürük’ olarak ikiye ayrılması, çürük erkeklerin erkekten sayılmaması ise tam anlamıyla hegemonik erkeklik kurgusunu ortaya koymaktadır. Sağlık kontrolleri veya askerlik hizmeti sırasında eşcinsel veya feminen olduğu düşünülen erkekler askerlik görevini yerine getiremeyeceği çürük raporuyla belgelenmiştir. Böylece hegemonik erkekliğin bileşenlerinden ikisinin heteroseksüellik ve homofobiklik olduğu söylenebilir. Ayrıca engelli erkekler de orduya alınmamakta, tam erkek olarak belgelenmek için ‘sağlıklı’ olma şartı aranmaktadır.

Hegemonik erkekliğin hem inşa sürecinde, hem de yaygınlaştırılıp onaylanması sürecinde, zorunlu askerlik kilit bir noktada durmaktadır. Özellikle yeni kurulan bir ulus-devlet düşünüldüğünde, genç erkeklerin toplanıp, sistematik bir şekilde zihinsel ve fiziksel şartlandırılmaya tabi tutulması veya bu görevi yerine getirmek zorunda olması sayesinde doğduğu andan itibaren kamusal alanda daha özgür olma gibi çeşitli ayrıcalıklara sahip olması gerçeği bu kilit noktanın açık bir göstergesidir. Bu nedenle Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde zorunlu askerlik uygulaması hegemonik erkekliğin inşasında çok önemli bir rol oynamış, ayrıca hegemonik erkekliğin toplumda yaygınlaşıp pekişmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- İnan, Afet **Askerlik Vazifesi.** İstanbul: Devlet Matbaası. 1930.
- Altınay, Ayşe Gül Eğitim Militarizasyonu: Zorunlu Milli Güvenlik Dersi. **Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye’de Ordu, 179-200 (30).** İstanbul: Birikim Yayınları. 2004.
- **The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey.** New York: Palgrave Macmillan. 2005.
- ve Tanıl Bora Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik.** İstanbul: İletişim Yayınları. 2001.
- Anderson, Benedict R. O’G **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.** (rev and ext. Ed.) London: Verso. 1991.
- Anthias, F. & N. Yuval-Davis. **Woman-Nation-State.** New York: St. Martin’s Press. 1989.
- Alp Biricik Çürük Raporu ve Türkiye’de Hegemonik Erkekliğin Yeniden İnşası (s. 143-152). (der) Özgür Heval Çınar & Coşkun Üsterci, **Çarklardaki Kum: Vicdani Red.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Barrett, Frank The Organizational Construction of Hegemonic Masculinity: The case of the US Navy. **The Masculinities Reader,** s. 77-98. Cambridge: Polity Press, 2001.
- Bordo, Susan **The Male Body: A New Look at Men in Public and in Private.** New York : Farrar, Straus and Giroux, 2000.

- Bröckling, Ulrich. **Disiplin, Askeri İtaat Üretimini Sosyolojisi ve Tarihi.** İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2001.
- Carrigan, T.; B. Connell, J. Lee. Toward a New Sociology of Masculinity. **The Masculinity Studies Reader.** Rachel Adams ve David Savran (der) s. 99-118. Malden, Mass: Blackwell, 2002.
- Connell, R. W. The Social Organization of Masculinity **The Masculinities Reader.** Cambridge: Polity. 2001, s. 30-50.
- Psychoanalysis on Masculinity. **Theorizing Masculinities.** Harry Brod, Michael Kaufman (der). California: Sage Publications, 1994. s.11-35.
- & J. W. Messerschmidt Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. **Gender & Society**, Vol. 19 No. 6, December 2005, s. 829-859.
- du Pisani, Jacobus Adriaan Hegemonic Masculinity in Afrikaner Nationalist Mobilisation, 1934-48. **Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History.** Stefan Dudink, Karen Hagemann, and John Tosh (der). New York: Palgrave, 2004. s. 157-176.
- Flannigan-Saint-Aubin, Arthur The Male Body and Literary Metaphores for Masculinity. **Theorizing Masculinities**, Harry Brod, Michael Kaufman (der.) 1994. s. 239-258. California: Sage Publications.
- Foucault, Michael **Discipline and Punish: The Birth of the Prison.** London: Penguin Books, 1991.
- Freud, Sigmund Sexuality and the Psychology of Love: With an Introduction by Philip Rieff. Der. Philip Rieff. New York: Touchstone, 1997.

- Gilbert, Felix Machiavelli: Savas Sanatında Rönesans.
Modern Stratejinin Yaratıcıları. Edward Mead Earle (der). Ankara: Asam Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2003, ss. 9-10.
- Halberstam, Judith An Introduction of Female Masculinity:
Masculinity without Men. **The Masculinity Studies Reader** (der. Rachel Adams ve David Savran), s. 355-374. Malden, Mass: Blackwell, 2002.
- Halik, A. Hilmi Kışla ve Köy Terbiyesi. **Ülkü**. 1993, Nisan.
- Hobsbawm, Eric J. **The Age of Empire, 1875-1914**. London: Abacus. 1994.
- Hondahneu-S., P. ve M. Messner Gender Displays and Men's Power: The "New Man" and the Mexican Immigrant Man. **Theorizin Masculinities**, der. Harry Brod and Michael Kaufman. California: Sage Publications, 1994.
- Horne, John Masculinity in Politics and War in the Age of Nation-States and World-Wars, 1850-1950. **Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History**. Stefan Dudink, Karen Hagemann, and John Tosh (der). New York: Palgrave, 2004. s.22-40.
- Kadıoğlu, Ayşe Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik. Tanil Bora (ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karlin, Jason G. The Gender of Nationalism: Competing Masculinities in Meiji Japan, **Journal of Japanese Studies**, Vol. 28, No. 1 (Winter, 2002), pp. 41-77

- Keyman, E. F., ve A. İçduygu Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı. **75. Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998. s. 169-178.
- Kimmel, Michael S. Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity. **Teorizing Masculinities**, s.119-141. Calif.: Sage Publications. 1994.
- Kıral, Tahir **Türk Askerine ve Köylüsüne Yaşayış Öğütleri** . Samsun: Güneş Basımevi, 1937.
- Koloğlu, Orhan **Türk Güreşİ: Dünya Minderlerini Titreten Müthiş Türkler**. İstanbul: Yavuz Yayınları, 1972.
- Lucassen, J. ve Erik J. Zürcher Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve. **Devletin Silâhlanması: Ortadoğu Ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik, 1775-1925**, Erik Jan Zürcher (der), 1-22. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Milli Güvenlik Kurulu **Devlet'in Kavram ve Kapsamı**. Ankara: 1. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 1990.
- Morgan, David H. J. Theater of War: Combat, Military and Masculinities. **Theorizing Masculinities**, Harry Brod, Michael Kaufman (der.) s. 165-181. Calif: Sage Publications, 1994.
- Nagel, Joane. Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations. **Ethnic and Racial Studies** 21(2), 242-269. (247). 1998
- Pateman, Carol The Fraternal Social Contract. **The Masculinity Studies Reader**. Rachel Adams ve David Savran (der) s. 119-134. Malden, Mass: Blackwell, 2002.

- Phillips, Anne **Demokrasinin Cinsiyeti.** İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Sancar, Serpil **Erkeklik: İmkansız İktidar.** İstanbul: Metis. 2009.
- Selek, Pınar **Sürüne Sürüne Erkek Olmak.** İstanbul: İletişim Yayınları. 2008.
- Sirman, Nükhet Kadınların Milliyeti. **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, 4:6. İletişim Yayınları. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Speck, Andreas. Dünyada Çağdaş Red ve Red Hareketlerinin Ana Hatları: Savaş Karşıtı Uluslararası Hareket İçinde Red. **Birikim**, 207, Temmuz. 2006.
- Tilly, Charles **Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992.** Cambridge, Mass., USA: B. Blackwell, 1990.
- Toplum ve Bilim İstanbul: Birikim Yayınları, no: 101, Güz, 2004.
- Toprak, Zafer Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile. 9, no. 51. **Tarih ve Toplum**, Mart, 1988.
- Tosh, John Hegemonic Masculinity and the History of Gender. **Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History.** Stefan Dudink, Karen Hagemann, and John Tosh (der). New York: Palgrave, 2004
- Türk Dil Kurumu **Büyük Türkçe Sözlük:** <http://www.tdk.gov.tr/>, 2 Şubat 2010.
- Ünder, Hasan 30'ların Ders Kitaplarından ve Kemalizm'in Kaynaklarından Biri: Milleti Müsellaha ve Medeni Bilgiler, no. 192. **Tarih ve Toplum** (Aralık 1999).
- Atatürk ve Kadınların Askerliği. 33, no. 195. **Tarih ve Toplum.** Mart 2000.

- Goltz, Milleti Müsellaha ve Kemalizmdeki Spartan Öğeler,” no. 206. **Tarih ve Toplum** (Şubat 2001).
- Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi. **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, 4: İletişim Yayınları. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Üstel, Füsun. **'Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Türkiye'de Vatandaş Eğitimi**. 2nd ed. İletişim yayınları. İstanbul: İletişim, 2005.
- Türkiye Cumhuriyeti'nde Resmi Yurttaş Profiline Evrimi. **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, 4:6. İletişim Yayınları. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Walby, Sylvia Introduction. **New agendas for women**. Sylvia Walby (der). Basingstoke : Macmillan, 1999. s. 1-16.
- Whitehead, Stephan M. Man: The Invisible Gendered Subject? **The Masculinities Reader**. Stephen M. Whitehead and Frank J. Barrett (der). Malden, MA: Blackwell Publishers, 2001. s. 351-368.
- Whitehead, S. M.& F. J. Barrett The Sociology of Masculinity. **The Masculinities Reader**. Stephen M. Whitehead and Frank J. Barrett (der). Malden, MA: Blackwell Publishers, 2001. Cambridge: Polity. 2001. s.1-26.
- Yuval-Davis, Nira **Cinsiyet ve Millet**. İstanbul: İletişim Yayınları. 1997.
- Zürcher, Erik Jan Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi (1844-1918). **Devletin Silâhlanması: Ortadoğu Ve Orta Asya'da Zorunlu**

Askerlik, 1775-1925, Erik Jan Zürcher (der),
87-104. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.